
DOKUMENTUMOK

ANGYAL ISTVÁN SAJÁT KEZŰ VALLOMÁSAI

(1956. december.)

Angyal István az 1956-os forradalomban a Tűzoltó utcai felkelők legendás parancsnoka volt, aki társai és a lakosság képviselőiben többször tárgyalta a politikai vezetőkkel, közülük főleg Kádár Jánossal. A harcok befejeztével, november 8-ától a Péterfy Sándor utcai kórházban fegyvertelenül folytatta az ellenállást. Tevékenységéért 1958-ban halálra ítélték és kivégezték.¹

Négy éve került az olvasók elé Angyal István legkorábbi, 1956. november 25-én keltezett "Saját kezű vallomása",² amelynek lelőhelye a Fővárosi Bíróság levéltára és a Belügyminisztérium Történeti Irattára. Az alább közreadott dokumentumok (amelyek újszólván teljesen ismeretlenek, ellentétben az 1991-ben megjelent önvallomással, amelyről viszonylag sokan tudtak 1989-90-ben) ismereteim szerint csak az utóbbi lelőhelyen találhatóak meg, logikailag teljesen rendezetlenül, két különböző peranyagban. A december 8-i (a "Péterfy kórház") dokumentum csak az eredetileg ceruzával írt példányban, a többi pedig csak gépirásban olvasható. (Ez utóbbi oldalak betűi, bár könnyebben kiolvashatóak, több helyen zavarosak, mivel a kézírásról gépelő belügyi alkalmazottaknak néhány – főleg idegen – szóval, névvel, kifejezéssel meggyűlt a bajuk. Ahol tudtuk, korrigáltuk ezeket a hibákat.) Néhány oldalt mindkét változatban befűztek a vizsgálati dossziéba.

Ezek az önvallomások, amelyek ugyancsak Angyal vizsgálati fogságának korai időszakában íródtak, nem ismétlik, hanem kiegészítik a már megje-

1 Angyal 1928-ban született a Békés megyei Magyarbánhegyesen kisiparos családban. Négy polgári osztályt végzett, de tanulmányait zsidó származása miatt nem folytathatta. 1944-ben a náciok Auschwitzba hurcolták, ott elvesztette édesanyját és nővérét. Hazajövetel után a kommunista eszmék híve lett, bár sohasem lépett be a pártba. A kialakuló szőllői rendszerből fokozatosan kiábrándult, de haláláig bízott egy antitaktista, alulról, demokratikusan szerveződő igazságos társadalom létrejöttében. A bölcsészkarra felvételt nyert, de 1949-ben politikai okokból eltávolították onnan. Vasbetonszerelőként, majd építésvezetőként dolgozott a forradalom kitöréséig. 1950-ben megnősült, s házasságából 1954-ben fia született, 1956 első felében elvált feleségétől.

2 Pesti Szalon Könyvkiadó, 1991.

lentetett forrást, amelynek témája szintén a forradalom volt. Közös vonásuk, hogy most már kevésbé bízunk a jövőben. A többes szám használata a rövidebb terjedelem ellenére is indokolt, mivel ezek a dokumentumok három különböző keltezésű, egymástól elkülönülő vallomásból állnak. December 4-i dátummal a Tűzoltó utcai és néhány Ferenc téri fegyveres felkelőről, december 8-i dátummal a Péterfy Sándor utcai kórházban tevékenykedő régebbi barátairól, illetve a többé-kevésbé megismert társairól és a kórházban dolgozókról írt jellemzéseket.³ A harmadik önvallomást – amelyen nem szerepel dátum, s amely egy 1957. január 4-i belügyi feljegyzés keretében található meg – lehetne leginkább a már kiadott forrás folytatásaként elképzelni, mivel elfogatásának körülményeiből kiindulva értékeli az "utolsó 12 év" visszasságait, elmaradásait, amelyek a forradalom kirobbanásához vezettek és részletesen ír (önmagát sem kímélve) a forradalom idején elkövetett mulasztásokról. Részben hasonló elmélgedések találhatók a már megjelent önvallomásának utolsó lapjain is, ám ott Angyal a klasszikus marxista filozófusok idézésével elsősorban a forradalom kirobbanásának törvényszerűségeit, a felkelés egyes főbb kérdéseit elemzi.

Bár Angyal felfogása, értékítéletei nem változtak, számos új gondolatot, megállapítást találhatunk ebben a keltezetlen vallomásában. Itt bírálja legélesebben – marxista szemszögből – a sztálini zsarnokságot, a Rákosi-diktatúrát. De a politikai vezetők bűnein kívül társadalomkritikai megállapításokat is tesz: az általánosan megnyilvánuló közönyösséget, sőt gyávaságot, a szolidaritás hiányát hangsúlyozza. Mint említettem, ebben a vallomásában Angyal a forradalom alatt elkövetett mulasztásokról, hibákról is írt, közöttük olyanokról, amelyek nemcsak a mai olvasó számára meghökkentőek – ezek valószínűleg még a barátait, felkelő-társait is meglepték volna: szeméretetete a forradalmároknak, hogy túl bizalmatlanok voltak a rendőrség, a BM munkatársai iránt; nem lett volna szabad beletörődniük abba, hogy Kádár János feloszlassa az MDP-t.⁴ Önmaga legsúlyosabb következménnyel járó "gyávaságának" az október 30-i parlamenti tárgyalással kapcsolatos mulasztását tartja, miután Kádár megígérte, hogy velük megy a Tűzoltó utcába és vezetni fogja a felkelőket. A rab Angyal szerint ekkor erőszakkal autóba kellett volna ültetni és elvinni a párt első titkárát, "nem visszaengedni a Parlamentbe, hanem ott tartani a nép között, Münnichhel együtt, hogy onnan irányítsák a forradalmat,..."

Ugyanígy naív elképzelések, gondolatok egyébként bőven előfordulnak a többi önvallomásban is. A legrejtélyesebb kérdés Kádár megítélése. A fentebb idézett összetett mondat folytatása: "...s ne vidékről, tankokkal, be-

3 Akad egy kivétel is: Pavlov Vaszil Petrovicről Angyal nem a december 4-i, hanem a 8-i önvallomásában írt.

4 Ez az állítás gyakran megismétlődik a vallomásokban. Kádár nem egyedül oszlatta fel az MDP-t, hanem a párt vezetőivel együtt.

látva később, hogy ez helytelen volt". Eszerint Angyal ekkor már úgy vélte, hogy a "szolnoki kormány" átvette a forradalom irányítását. Ebben a vallomásában még a korábrinál is lényegesen kevésbé támadja Kádárt, hiszen csak a pártfelfoszlatást (ezt többször is) és a hiszékenységet (Rajk-ellenes vádak, hogy "a forradalom ellenforradalom") "rója fel" bűnéül. Már számon sem kéri tőle a be nem tartott ígéreteit. Ezzel szemben a fennmaradt röplapok, és a szemtanúk azt bizonyítják, hogy elfogatása előtt Kádár leg súlyosabb bűnének azt tartotta, hogy elárulta a forradalmat, és behívta a szovjet csapatokat. Nem tudhatjuk, mi játszódhatott le benne fogságának első időszakában. Taktikai megfontolásokról azonban szó sem lehet, mivel ez minden más körülménynek teljesen ellentmondana. Elég csak arra utalni, hogy a barátai nevének említésekor sem manőverezett, magát pedig még kevésbé akarta menteni (ennek legfőbb bizonyítéka, hogy a halálos ítélet kihirdetésekor nem kért kegyelmet).

Ez a keltezetlen önvallomás egy mondat közben szakadt félbe. Angyal már az előző 3–4 oldaltól kezdve csak a termelési viszonyokkal kapcsolatos nézeteit fejtegette, s nyilvánvalóan ezt nem tartották elég érdekesnek a nyomozók.

A másik két önvallomás, amely jellemzéseket tartalmaz, szintén kiegészíti a már megjelent dokumentumot. Több esetben Angyal a jellemzésekben a korábban megírottakra utalva nem írja le újra a történeteket.

Az ábrázolt személyek nagyobb részét a forradalom alatt ismerte meg, sokuknak a nevét sem tudta. Közös vonása e jellemzéseknek, hogy Angyal mindnyájukról szeretettel, elismeréssel emlékezik meg, nem tudott, vagy nem akart olyan személyekről írni, akikkel szemben gyűlöletet érezhetett volna. Részletesebbek a régi barátairól (Gáli József, Káldor Vera, Eörsi István, Csongovai Per Olaf, Szirmai Ottó) írt jellemrajzok, amelyekben egyébként akadnak tárgyi tévedések is. A kommunista jellemvonásokat, mint pozitív tulajdonságokat mindenütt kiemelte, ez csakis meggyőződéséből fakadt. Számos tanújelét adja saját kommunista hitvallásának is.

Az ábrázolások megírásakor Angyalt nyilván ugyanazok az elvek vezérelték, mint a korábbi vallomások megtételekor. Önvallomásait önként, minden kényszer nélkül tette. Részint talán még mindig bízott a forradalom végső győzelmében, másrészt alkatilag képtelen volt taktikázni, és úgy gondolta, hogy csak az igazság feltárása használhat a forradalomnak. Indítékait ma még csak találgatjuk. Vajon miért tárta fel barátai forradalmi tevékenységét? Nem gondolt a megtorlásra? Nem jutott eszébe, hogy féltetni kell őket? Egyszerűen meg akarta örökíteni hősi helytállásukat a jövő számára? Elképzelhető, hogy halálosan kimerült állapotában – letartóztatása előtt napokon át nem aludt – nem bírta tovább a kilátástalanságot, és reménybe menekült.

Az önvallomásokot változatlan formában tesszük közzé, s csak a nyelvhelyességi, helyesírási hibákat, valamint az elírásokat javítottuk ki. A cím nélküli 1. és 3. dokumentumot szerkesztett címmel láttuk el.

Portrék a Tűzoltó utcai felkelőkről

Az itt következőkben a Tűzoltó utcai csoport ifjúságát igyekszem megéleveníteni. Akiknek nevét ismerem, javarészt ott tudtam meg, akikét nem tudom – azokat "ragadvány" nevükön, vagy olyan jellemző ismertetőjellel kísérelem meg feleleveníteni, hogy azzal megkülönböztethetők, elkülöníthetők legyenek egymástól. Mivel különböző időközökben ismertem meg őket, október 23-a előtt vagy november 4. után, szerepüket, politikai állásfoglalásukat egyes kérdésekhez pontosan nem tudom. Mivel ezekben a napokban ezerféle tennivaló volt, s mindent – szinte évekre való munkát – napok alatt, órák alatt kellett elintézni, érthető, hogy csak vázlatosan, csak egyéni meglátásom alapján és saját politikai álláspontom szemszögéből tudom őket megjeleníteni s olyan helyzetekben, amik előttem játszódtak le. Nyilvánvaló, hogy az események és a körülmények őket is, mint mindannyiunkat egészen új emberekké formáltak, bár cselekedeteink gyökerei, ha vázlatosan is, de már a forradalom előtt éltek bennünk. Attól függően, hogy kit milyen kérdések elé állított a forradalom és milyen környezetben – lettek emberek jobbá, mint voltak a forradalmat megelőzően, vagy váltak rosszabbá, mint valaha ők maguk is hitték volna. Ezt a folyamatot nem láthattam az emberekben, mert előző életüket nem ismertem, időm közvetlen beszélgetésre alig-alig volt, tehát az itt leírtak megfelelő utólagos ellenőrzés nélkül jóformán csak feltevés jellegűek lesznek. De azt, amit én láttam, igyekszem az írás nagyon gyöngye megjelenítési lehetőségével közölni. A sorrend sem fontossági, sem időrendi. Ahogyan éppen eszembe jutnak, elem állnak az egyes emberek, úgy fogom őket vázlatosan "leírni".

Csongovai Per Olaf: Középmagas, vállas, izmos fiatalember. Huszonhat-huszonnyolc éves lehet.⁵ Fekete haj, simán hátrafésülve, sűrű szemöldök és szempillák. Nyugodt, arányos kezek. Lassan, megfontoltan beszél; ha nyomtatékot akar adni a mondanivalónak, szinte "derékből kihajlik önmagából", bólogat és még lassabbra fogja a szavakat. Igen határozott, tántoríthatatlan és nyakas is. Nagyon gyorsan, szinte megfellebbezhetetlenül állást foglal nagyon bonyolult kérdésekben is. Ítéletei jórészt helyesek, hasznosak, a gyakorlatban igazolódtak.

5 Csongovai 1956-ban 26 éves volt. A forradalom után Franciaországba emigrált. Anyai ágról részben svéd származású volt, erre a keresztnéve is utal.

Filmművészeti Főiskolán. A Filmgyárban dolgozik. Családos. Felesége Káldor Panni, táncosnő, koreográfus. Valamelyik színház munkatársa. Hároméves kislányuk van; Csacsca.

Csongovait körülbelül egy éve ismerem. Feleségét látásból igen régen: a Bencsik-táncosport tagja volt s az én feleségem is táncszakos lévén, sűrűn találkoztunk balettelőadásokon is, népitánc-csoportok bemutatóin. A közvetlen ismeretség – mondom – hozzávetőleg egy éves lehet, Gáli József közvetítésével jött létre, aki Csongovainé nővérét kívánja feleségül venni.

Sokat együtt nem voltunk, mert két különböző szakma ezernyi más kérdését saját szakmánk keretében intéztük, ki-ki a magáét, de Gáli Jósán át állandó tudomásunk volt egymásról. Találkozásaink hajnalba nyúló ultimatókkal zárultak, elég egyoldalú játékmenet mellett, mert Csongovai remekül játszott és megfontoltan, hidegen, én pedig rosszul, de hallatlan kitartással, vakmerően és ostobán. A játék 10 filléres alapon ment, úgy, hogy 10–15 forint különbözettel zárult, s ezt egy hónapban egyszer, vagy kéthavonként egyszer megengedhettük magunknak. Az ultizás az asszonyok ellenzése mellett Gáliéknál, **Eörsiék**nél vagy Káldor Veránál volt, vagy nátlunk.

Csongovai Per Olaf párttag. Kommunista. Marxista–leninista. Magatartásában, tetteiben, helytállásában és töretlen kitartásában a forradalom ügye mellett, október 23-tól lefogásomig, ez tilkröződik. Mindenütt ott volt, ahol el akarták sikkasztani a forradalmi vívmányokat, vagy ahol az ellenforradalom próbálta érvényesíteni befolyását. Volt börtönben a forradalom alatt, részt vett velem együtt a tüntetésekből, a fegyveres harcban, a parlamenti tárgyalásokon, ott volt a Péterfy Sándor utcai klinikán végzett munkákon. Jó barát, bajtárs és elveihez, a marxizmus–leninizmushoz és a forradalomhoz mindvégig hű maradt. Mivel fogva is volt, s részt vett a karhatalom operatív bizottságának munkájában (s ilyenkor napközben nem volt a Tűzoltó utcában), sokat nem ismerek abból, amit tevékenykedett. Nem volt idő a beszélgetésre.

Összefoglalva: Csongovai Per Olafot a forradalom Tűzoltó utcai frontjának legjobb harcosának tartom. Forradalmi értelmiséginek, aki nem ijed meg a fegyveres harctól sem.

Ifj. Rajczy László: Magas, kövérségre hajló, nagyon erős férfi. Valamikor Papp Lászlóval együtt kezdett boxolni. Fekete, sima hajú, gyengén őszülő halántékú. Hatalmas, izmos kezek, lobbanékony természet, hirtelen haragvó, gyakorlati gondolkodású ember. Végtelenül jó humor, természetes, magától értetődő viselkedés jellemzi. Tevékenysége gyors, kiszámított, talpraesett és leleményes. Sokat olvasott, szerette a könyvet és szenvedélyes, féltékeny szerelmes volt. Szerelmi ügyei és első házasságának sikertelensége

sokszor hozta kényelmetlen helyzetbe, s szembeállította apjával, aki mérhetetlenül szerette, de annáit többet szidta is.

Szakmája: mérőműszerkészítő, szerszámlakatos. Eredetileg az ácsmesterséget járulta, de az nem felelt meg vágyainak és vasas lett. Most 29 vagy 30 éves. Igen sok munkahelyen dolgozott, mert forrófejűsége, szókimondása és hevessége miatt hamar összekülönbözött felettécseivel, akik nem tűrték meg az "izgága", heves embert. Dolgozott Sztálinvárosban is, és sokszor beszéltünk arról, hogy csinálunk egy vasbetonszerelő brigádot, ahol ő hegesztene helyettem, mivel ezt a munkát, amihez jó szem és türelmes, higgadt kéz kell, én csak szükségből végzem, s nincs is vizsgám hozzá.

Rajczi apja párttag, annak a háznak a tanácstagja a kerületben, ahol én lakom. Édesanyja az időn halt meg, hosszú, közel 20 esztendő betegeskedés után. Az itt szereplőket, közös barátainkat nagyon szerette, mert mindenkét szeretett, aki fiának barátja volt. Rajczi bácsi, Rajczi apja, Rajczi mama halála után újra megnősült, s az egyszobás Telepy utcai főbérletet fiának hagyta, aki odaköltözött új feleségével. Apa és fia között megértés ezután sem lett, talán azért, mert szakasztott egyforma természetű két ember, mindkettő a "maga ura" s nem tűr ellentmondást egyik sem. Sokszor szidott az öreg mindkettőnk, szemtől szembe mindig, de azt hiszem, ez végtére is szeretete jele volt. Ő a Gázgyárban dolgozik, ha jól tudom, fűtő ott, valamilyen villamoskalauz volt.

Ifj. Rajczi párttag volt, de kizárták a pártból, első feleségével való perpatvarai miatt (egy üzemben dolgoztak), s az asszony végett a tisztí iskolát is ott kellett hagyja, ahova a párt küldte őt. Volt egy nevenséges bírósági ügye is, ami abból keletkezett, hogy igazgatói tilalom ellenére kinyitotta az üzemben az ablakot. Az ablak ti. zárva kellett hogy legyen, hogy az üzem egészségre ártalmas levegője ne fertőzze a lakóterületeket. Elszívóberendezés nem lévén belül, így a bent dolgozók szívták a mérges gázokat. Rajczi kinyitotta maga mögött az ablakot, ebből parázs vita keletkezett, melynek hevében Rajczi feltette ezt a kérdést: "Mi az, már tiszta levegőt sem szívhatunk?" – Feljelentették népi demokráciaellenes kijelentéséért és azonnal elbocsájtották. Hosszú bírósági eljárás után közvetlenül a forradalom előtt mentette fel a bíróság, közben egy hónapig munka nélkül volt és szemet rakott ki alkalmi munkában a pályaudvaron. (Ezt az esetet tőle tudom.)

1948 óta ismerem őt és családját és jó viszonyban voltunk velük. Szüleim is, én is, Gáli Jóska is – aki közös barátunk. 1948–50-ben társadalmi tevékenységünk közös volt: Gorkijt, Csehovot rendeztünk és játszottunk a Magyar–Szovjet Társaság IX. kerületi szervezetében. Rajczi jó színésznek számított műkedvelő szinten és remek Polezsajev professzor volt a "Viharos alkonyat"-ban, ahol én Bocsarovot adtam, s igen nagy közönségsikerrel jártak

7 Rajczi 1956-ban 26 éves volt, a forradalom után emigrált.

ezek az előadások, ahol a klasszikus orosz (még Borisz Godunovot és Anyegin-t is játszottuk) és mai szovjet irodalom és művészet népszerűsítése volt a célunk: Rajczi nemcsak jó drámai alakításokat, de jó vígjáték figurákat is (Cschov: "Háztűznézőjében" a konzervatív apa szerepe, itt én Csicsikovot⁸ játszottam, az idióta kérőt) alakított, mint ahogy az életben is tudott nagyon komoly és végtelenül vigkedélyű lenni.

A Tüzoltó utcai harcokban leleményességének köszönhető, hogy november 4-től a harcoknak emberáldozata alig volt. Ő szervezte az utcáknak hordóval való telegurítását, segített a kenyér biztosításában, "lelket vert" az emberekbe hallatlan vidámságával, életerejével. Rajczi [a] Péterfy Sándor utcába is eljött egyszer, a harcok befejezése után és megígérte, hogy két nagy pofont ad, ha győz a forradalom, és akkorra sem borotválkozom meg. (Szakállas voltam.)

Összegezve: Rajczi Lászlót a munkásforradalmár regénybe termett alakjának látom, aki a munkában, a szervezésben, a harcokban egyaránt hűsége sen szolgált a és szolgálja országát.

"Göndör": Hivatalos, anyakönyvi vezetékek és keresztnévét nem tudom⁹, pedig aláírását láttam, amikor kért valamit a Fercenc téri női rendőrszállón lévő csoportja részére. Mindig úgy írta alá a nevét, hogy "Göndör"-t írt és zárójelbe tette a polgári nevét. Egyébként is mindenki Göndörnek nevezte őt.

Húsz egynéhány éves, valóban csudamód göndör fiú volt, a gesztenyebaránának sajátlagos fajtája: erős, vörösbehajló fürtökkel, kamaszos érces hang, nehézkes járás, lomha mozdulatok jellemezték. Mintha Móricz Zsigmond "Rózsa Sándor"-jából lépett volna előm egyik szegénylegény.

Nem tudom, hogy került a forradalomba. Azt sem tudom, hogy mi a polgári foglalkozása. Már 23-a után közvetlenül ott harcolt az utcában és vezetője volt a Berzenczey utcai fiúknak. Bátorságával s bizonyosan a régi kapcsolatok folytán került az élükre.

Szerette a nőket s egyike volt azoknak, akiket november 4-én leitattak a lányok, s kiűritették a pisztolyát. (Rettenetes dühbe gurult emiatt.)

Ő szervezte a Berzenczey utcai őrseget, ő védte meg a Ferenc tér sarkán a Közért üzletet a kifosztástól, miután ezt a feladatot a lakosságtól együttesen megállapodva ő kapta. A Berzenczey utca Mester utcai torkolatát védte, kinn volt a Lakihegyen a rádiókábelek javításánál velem, ott volt az Eötvös Loránd Tudományegyetemen, a Pesti Barnabás utcában, amikor éjjel a Parlamentbe akartunk menni. Ha jól emlékszem, a Parlamentben is benn volt velünk egy ízben és ott volt talán a Kilián laktanyai nagygyűlésen is.¹⁰

8 Csicsikov Gogol regényének, a "Holt lelkek"-nek a főhőse.

9 Wágner István, 1956-ban 20 éves volt.

10 Ezeket a történeteket a november 23-i keltezésű saját kezű vallomásában részletezte. Az ott leírtak és más források szerint "Göndör" nem volt november 2-án éjszaka Angyalékkal az Eötvös Loránd Tudományegyetemen.

November 7-én halálhírért költötték, jöttek hozzám, hogy elfogták és megölték Göndört, majd azt mondták egyesek, hogy Göndör Bécsbe szökött, de mindebből egyetlen szó sem volt igaz. Göndör már napok óta nem aludt s a Berzenczey utca 13-ban az egyik lakásban lefeküdt, hogy néhány órát pihenhessen. Ott leltem meg, s összeszidtam, amikor ilyen izgalmakat okoz feleslegesen. Szóljon, ha lefekszik aludni.¹¹

Igen kevés alkalmam volt Göndörrel beszélgetni, de néhányszor összekaptam vele azért, mert nem tartott rendet és a nőket (a női rendőrszálláson) engedte, hogy egyik-másik fiúval együtt háljanak. Nem vagyok ellensége a fiatalság szerelmi téblábolásának, de ezekben a napokban a rendet fontosabbnak tartottam mindennél. A nő után, vagy vele együtt az ital következik, részeg fegyveres ember pedig könnyen elsüti a puskáját. Az itallal táplált harci kedvre van az angolnak egy gúnyos, de nagyon igaz mondása: "Dutch Courage" – "holland kurázszi". Olyan emberre mondják, aki addig bátor, amíg az ital fűti, utána ő a leggyávább kukac. Ilyen nem is volt a Tűzoltó utcában, egyetlen esetet kivéve, egy civil bácsit, aki a garázzsal szemben lévő ház pincéjében, saját italával leitatta magát és mindenáron fegyvert akart. Kapott egy karosszékét, abba bele lett ültetve s a lakók őrizték kijózanodásig.

Göndört, amikor a karhatalom megalakulásáról szó esett, majd pedig megalakult a nemzetőrség, a IX. kerület rendőrségébe jelöltük a forradalmi ifjúság Tűzoltó utcai csoportjából.¹² Azt hiszem, ebben a jelölésben helyesen jártunk el, Göndörből kiváló, harcos rendőr válhat, aki a felfegyverzett népet és a forradalom ifjúságát ott következetesen képviseli.

Summázva: "Göndört" a kerület egyik igen kiváló harcosának s olyan fiatalnak láttam, aki jó barátja lévén a munkás ifjúsággal, [sic!] a forradalom győzelme után a jampeckedő fiataltól a legcsendesebb és legjámborabb fiatalig önmagát is képezve és nevelve, személyes példájával (amit a forradalom alatt mutatott) a szocializmus új emberévé tudja majd nevelni azokat, akik régen Ilkovicshoz¹³ jártak, vagy esetleg nem érdeklődtek hazánk társadalmi, politikai problémái iránt, a szocialista emberré válás útja iránt. Remélem, hogy nem csalatkoztam és nem fogunk csalatkozni "Göndörben".¹⁴

"Szöszi": Nevét neki sem tudom, de Tibor a keresztneve¹⁵ s a házukban, egyik szomszédom fiának barátja. Egykorúak s a foglalkozásuk is egy: fodrászsegédek mindketten. Tizennyolc évesek, gyakran – két-háromhetenként – a házukban lévő pártihelyiségben rendezett filmelőadásokon, táncmu-

11 Angyal más vallomásai szerint november 4. után már nem találkozott "Göndör"-rel.

12 Ez az esemény más forrásban nem szerepel.

13 A Marx (most: Nyugati) téri hírhedt kocsmá.

14 "Göndör" a forradalom leverése után emigrált és Amerikában halt meg 1985-ben.

15 Rajna Tibor. 1958-ban jogerősen 12 évre ítélték, 1963-ban szabadult.

latságon találkozott a kerület fiatalsága s itt is mintha láttam volna már Szöszi arcát. DISZ-tag volt, mint a Tűzoltó utcai ifjúság java része.

Ezek az összejövételeken kovácsolódott össze ez az ifjúság, s egysége, újfajta gondolkodásmódja, ami a szocialista és a jampec sajtósan bonyolult keveréke volt – itt alakult ki. Megvallom, nagyon dühös lettem néha rájuk: ricsa joztak, elrontották az udvaron lévő kerékpárt, amivel munkába jártam, éjszakán át üvöltött a legvadabb nyugati dzsessz és sokszor voltam azon a véleményen, hogy intézményesen kellene a helyi pártszervezetnek és a lakóknak összefogni és megszüntetni ezt. Nem tartottam elképzelhetőnek, hogy a "kidobós-tánc" és a szocialista erkölcs megfér egymás mellett. Egy este a DISZ-titkár fülön fogtam és elpanaszoltam neki aggályaimat. Ő azt felelte, hogy "kell az ifjúságnak ez is, mert a nélkül a 'többit' sem hallgatja meg. A nevelés nem olyan egyszerű dolog."

Szöszi esetében feltétlenül igazat kell adjak annak a 18 éves DISZ-titkárnak, aki kioktatott engem az útról, melyet kényszerülve vagyunk járni. Mert Szöszi ebből a DISZ-szervezetből ment tüntetni, majd fogott fegyvert a forradalomért.¹⁶

Vékony – mint ragadvány neve is mondja –, szőke, pelyhező állú kamasz, végtelenül tiszta és frissen fésült, még a legnagyobb harcok idején is, és halatlanul bátor.

Ő volt az egyetlen ember, akivel erőszakoskodtam a forradalom alatt: amikor tüzszüneti tárgyalásról visszajöttünk a parlamentből, egy puskalövés dörrent a Berzenczey utcából. Odarohantam, hát Szöszi lőtt a levegőbe. Mielőtt egyetlen szót szoltam volna hozzá, az utca kellős közepén, a lakosság előtt megpofoztam és rettenetesen ingerülten megmagyaráztam neki, hogy milyen tragédia származhat abból, hogy tüzszünet alatt elsül egy pusk. Szöszi sírni kezdett s haza akart menni, mert miként mondta: csak kipróbálta a fegyvert. Erre könyörgtem neki, hogy adja vissza a pofont nekem, ott az utcán, mindenki előtt – mert mindketten hibáztunk. Én önkényesen fenyítettem, ő meg gondolatlanul lőtt. Nem adta vissza a pofont, de ettől az időtől kezdve a legöntudatosabb fiatal volt. Az őrséget ő ellenőrizte, ő osztotta be és minden jelentős úton velem jött, hogy vigyázzon rám.

Ott volt a parlamentben a Kádár János [sic!] és Münnich Ferencsel folytatott tárgyaláson, a corvinisták éjszakai gyűlésén és emlékszem, Kőte Sándorral, Nagy Imre titkárával veszekedett, hogy ő nem hagyja a portán a géppisztolyt, hanem azzal együtt jön be a tárgyalásra. Alig lehetett meggyőzni arról, hogy ez lehetetlen.

Utolsó percig kitarított és magatartása nagyon egészséges hatással volt a fiatalokra. Tisztaság és a fiatalság naív derűlátása áradt belőle.

¹⁶ Rajna a fegyveres harcokban részt vett, a tüntetéseken azonban nem.

Amikor az államtól kaptunk egy teherautó tűzoltó egyenruhát és bundát, csizmát, kucsmát, ő is "felöltözött". Olyan volt 18 éves létére¹⁷ téli tűzoltó öltözkben, mint egy piros muskátli jégszekrényben. Rettenetesen nevetünk rajta, de ez még a "jampecség" maradványa volt, s nem lehetett megszólalni érte. Majd leveti ezt is, mint ahogy sok mindent "levet" az ember, ha életkörülményei változnak, vagy kényszerítik erre.

Összegezve: Szószit a dolgozó ifjúság egyik sajátos típusából – a divatból jampeckedő típusból – valónak ismertem. Olyan ifjúnak, akit a forradalom hőssé és egyben emberebb emberré nevelt. Forradalmi munkássága példája lehet a kommunista ifjúmunkásnak.

Robi:¹⁸ – amit róla írok, azt halotról írom. Hogy csak jót írhatok róla, nem a közmondás miatt van. Nincs jellemzőbb arra, ami őt kifejezi, mint a jószág. Ilyen volt, nem tehetett róla s már felelőssé sem lehet tenni érte. Tesék hát megbocsátani neki.

Alacsony, göndörhajú fiú volt. Fekete. Gyorsjárású, fürgé gyerek. Sinadrág, bakancs, bőrmellény volt az öltözéke, s nem tudom, hogy diák volt-e, vagy szakmát tanult, vagy éppen már szakmunkás volt valahol. Ő is 18–20 éves lehetett, s a Tűzoltó utcában lakott.

Ő volt a telefonos, akinek az volt a hivatása, hogy egész nap egy papírlap és egy telefonkagyló rabjaként kellett üljön a garázs irodájában s mindent, ami a kagylóból elhangzott, le kellett írja a papírra, ami előtte feküdt.

Ezen a papíron a legegyszerűbb, köznapi dolgoktól a legnagyobb, országos ügyekig szerepelt minden és Robi úgy meg volt hatódva ettől, mint mi magunk is valamennyien, hogy lám, mi a hadügyminisztériummal beszélünk, sőt ők keresnek bennünket telefonon, meg a rádió, meg a parlament, meg újságírók. Nem csoda, hogy Robi édesanyja minden kérelmére sem ment még aludni sem haza, hanem ott akart élni, tenni, tanulni és harcolni a forradalom kellős közepén, aminek a Tűzoltó utca – kis túlzással – látszott.

Robi elsőrangúan és kedvesen tudta már utasításunk alapján eltanácsolni a kiscgazdákat, meg a szociáldemokratákat, sőt a Corvinból át-át lépő fegyvereseket, akik mindig autón akarták intézni "forradalmi" ügyecskéiket, amik persze mind létfontosságúak voltak és halaszthatatlanok. Ezeknek csak ennyit mondott: "míg a forradalom gyalog jár, addig az egyéni ügyek és pártügyek is tudnak gyalog járni." Ha pedig valaki is erőszakoskodott, közölte, hogy várják meg Angyalt s vele intézzék el, de a várakozás úgyszólván hiába.

Hát ilyen embereket teremtett a forradalom. Ilyen gyereket szült az az édesanya, akinek erőszakkal kellett hazavinni a lakására ennivalót, mert a fia nem vitt neki a közösből, csak ha a közösség kényszerítette erre. Kényszerítette! Magam vittem fiával és még több fiúval együtt a ház lakóinak és

¹⁷ Rajna a forradalom idején 16 éves volt.

¹⁸ "Robi"-ról Angyal tudósításán kívül semmit sem tudunk, vezetéknévét nem ismerjük.

az édesanyának is, aki Robit szülte és nevelte. Ahogy visszaemlékszem az édesanyára, nem az arca, a szava van bennem: "Vigyázz magadra Robi!"

Meghalt ő. Elesett. Vértanúja lett a forradalomnak. A bátrak útját választotta: a küzdelmek, a győzelem és a halál útját.

Mi lett volna élete, ki tudja? Boldogság vagy boldogtalanság kísérte volna életét, kutathatjuk-e?

De példa. Letörölhetetlen a magyar forradalmak s letörölhetetlen a munkásmozgalom történetének lapjairól. Az ő véréből szabadság fog születni s századok múltával is tanítják nevét az iskolákban, azokéval együtt, akik a Ferenc téren s az ország terein fekszenek. Azt már ő nem tudja, nem akarta, nem tehet róla. Mint ahogy a jóságról sem tehet, ami legbensőbb sajátja volt s amit akkor éreztem, amikor elem állt egy este és azt mondta: "Ugye nem kell félni többé attól, hogy 'raccolják' [sic!] az embereket s nem kell hazudni többé, hogy jó, ha rossz?" – Én nem tudom, hogy mit feleltem erre, de biztosan olyan választ adtam, amit félre is lehetett érteni, hogy "majd meglátjuk", vagy valami hasonlót. Utólag, itt, most válaszolom meg ezt a kérdést. Robi barátom! Soha nem kellett félni a "racc"-tól, soha nem kellett azt mondani a rosszra, hogy jó, ha ez hazugság volt! Mert az igazság, ha halálunk árán is, de győzedelmeskedik! Dózsa igazsága, Petőfi igazsága, Bacsó Béla igazsága, Radnóti Miklós igazsága, a Te igazságod.

Ez Robi képe előttem: a jóság és igazságé. Csak meghajtani tudom a fejem előtte.

Szabó János: Magas, szőke parasztcember. Gyorsan, nyílt é-vel beszél, tisztántúli. Pontosan nem tudom, hová való¹⁹, pedig sokszor beszéltünk arról, hogy forradalom után majd elmegyek hozzájuk s megismerem a feleségét, meg a családját. Vagy egy, vagy két gyerekük van. Mégis érettebb, mint én, koránál idősebbnek látszik. Ahogy az falusi embereknél természetesnek tűnik, holott csak arról van szó, hogy idősebb a parasztság a városi embernél egy évszázad feudális elnyomással, s ezt a "korkülönbséget" 12 év szocialista irányú fejlődése még nem tudta letörölni. A paraszt arcán a ráncok fiatal korban azt mutatják, hogy nem sikerült a falu és a város ellentétét, ezt a leg súlyosabb történelmi bélyeget az 1945-ös felszabadulás óta sem eltüntetni.

Ezért hát, hogy Szabó Jancsi, ha fiatalabb is nálam, anyakönyv szerint, éppen 28 évesnek kell taksáljam, no de ez őt nem sérti, ha tévedek is.²⁰

Eppen Pesten tanult a Baross utcai Autóműszaki Iskolában, ott, ahol tavaly nyáron valami apróbb, homlokzati sérülést javítottunk, amit még a háború ütött az épületen. Gépkocsivezető lesz belőle, s éppen vizsga előtt állt, hogy "kiütött" a forradalom.

Ott volt, hát itt is ragadt Pesten. Akkor ismertem meg, amikor az első meleg ételt vittem a Tüzoltó utcába. Sebesülteket szállított egy IFA kocsival, a

19 Szabó Abádszalókról jött. 1958-ban jogerősen 6 évre ítéltek, 1961-ben szabadult.

20 Szabó 29 éves volt 1956-ban.

Magyar Nemzeti Bank kocsijával. Ezt a kocsit a Garázsipari Garázsból adta ki a garázsmeister, aki szívvel-lélekkel a fiatalság harcát támogatta. Ez a gépkocsi Szabó Jancsi vakmerő vezetői és emberi magatartása és biztossága folytán történelmi jelleggé magasodott előtünk. Szabó Jancsi emberi növekedése, forradalmi tettei ennek a kocsinak útjaiból mérhetők le.

Napokig, a legnagyobb tűzben hordtuk ezzel a kocsival az élelmet a Tűzoltó utcába. Ez a kocsi szállította át a Parlamentbe a rádió néhány munkatársát [október] 28. után. Ez a gépkocsi futott végig a tankok között, éjjel az Üllői úton, hogy az első, még 28. utáni tűzszünetről tárgyaljon. Ezen a gépkocsin vittük át Janza Károly honvédelmi minisztert a Parlamentbe a HM-ből, majd pedig ez a kocsi vitte a fegyveres harc vezetőit vissza a HM-ből a Tűzoltó utcába olyan körülmények között, ami talán a forradalom legveszélyesebb útja volt. Mert a Parlamentben Janza miniszter megígérte, hogy kétnyelvű (magyar-orosz) úti levelet ad a gépkocsinak és 10 utasának, a forradalom ifjúsági vezetőinek, mely igazolja, hogy fegyverszüneti tárgyalásról jönnek s az utat szabadon kell hagyni részükre. Amikor az ígért papírért Házi, vagy Hazai (lehet, hogy más nevű, nem emlékszem pontosan) vezérőrnagyhoz²¹ mentünk, aki hivatva volt ezt kiadni, valaki telefonált, hogy ne adják ki az igazoló levelet. Enélkül indultunk vissza. Az Üllői úton állt a harc. A tűzszünet és a szabad út ígéret maradt ezen a napon. Szabó Jancsi bátran vezette a kocsit tűzben is, erre bizonyították a kocsi állapota: a lövések nyomai, a leszakadt ajtó. Ezzel a gépkocsival mentünk Kádár Jánoshoz azon az estén, amikor a közös nyilatkozat született²² és ezen az autón vittük éjjel haza Hont Ferencet Budára tankok között. Ezekon az utakon Szabó Jancsi országunk elsőrendű érdekeinek szolgálatában vizsgázott gépkocsi-vezetésből, bátorságból, higgadtságból, szocialista, emberi öntudatból. Én ezen a gépkocsin sokkal jobban "otthon éreztem magam", ahogy ezt városiasan mondják, mint Darvas József népművelési miniszter gyönyörű, modern luxusautóján, amit elsőrangú sofőr vezetett, rádió is volt benne, de nem Szabó Jancsi mellett ültem s abban az autóban mindig az volt az érzésem, hogy idegenben vagyok, még úrnak néznek az utcán az emberek. Hiába mondták nekem, hogy a Parlamentben "nem lehet országos ügyet IFA gépkocsival képviselni", mi azért csak azzal mentünk, hacsak nem vitték el élelmet, sebesültet szállítani.

Ez a gépkocsi és Szabó Jancsi és mi is egy jóvátételten hibát követtünk el, azt pedig, hogy Kádár Jánost nem tudtuk kihozni vele a Tűzoltó utcába. Sok minden más úton folyt volna akkor le.

November 4. után s már 3-án is Szabó Jancsi az élelem elosztását, a ruha elosztását, a Tűzoltó utcai központ rendbentartását látta el, s ebben a munkában is nagy odaadásról, türelemről, józanságról és helyes ítélőképesség-

21 Hazai Jenő vezérőrnagy, politikai főcsoportfőnökről van szó.

22 Október 30-án, délután.

ről tett tanúságot. Nem hagyta, hogy "Csáki szalmajaként" elhordják az en-nivalót, a ruhákat, hogy a fegyvereket gondozatlanul hagyják. Erélyes volt és önállóan intézkedett a sokszor felelőtlen jövevény emberekkel szemben, akik azt hitték, a forradalom csak egyes ember javulására, gyarapodására szolgál. Ezekkel szemben megvédte a közérdeket, a forradalom érdekeit, a dolgozó ember érdekeit. Dicséretére legyen mondván, hogy ugyanabban a bar-na "ördögkör" csizmanadrágban, mellényben és parasztszizmában volt még november 8-án is, amikor otthonról Pestre feljött, önzetlensége nem egye-dülálló, de kimagasló a Tüzoltó utcai forradalmárok közül.

A vasárnap hajnali támadástól kezdve a Viola utcát védte kisebb csapat-tal, s ebben a védelemben is éppen úgy megállta a helyét, mint a gépkocsive-zetésben.

A lakosság nagyon megszerette őt, mert a vidékről hozott élelmi-szerfelesleget gondosan raktározta és rendben kiosztotta a terület lakói kö-zött. A felmaradt [sic!] húst a mészárszékbe vitte s ott a forradalmárokkal kimérette. Mivel ingyen hozták vidékről, természetesen ezt úgy kapta a lakosság is.

Minden este, vagy éjjel, amikor volt időnk egymással néhány szót beszél-ni magánügyekről, arról beszéltünk, hogy milyen jó volna békében is együtt dolgozni. Arról folyt a szó este, mint este, [sic!] hogy holnap talán már haza-mehetünk családukhöz és ehetünk otthon egy hazai vacsorát. És arról is, hogy milyen terhes és nehéz munka a forradalmi harc munkája, mennyire megerőltető ez nekünk, hiszen mi fát ültetni és házat építeni születtünk, nem fegyverrel védeni a fát és házat. Ilyenkor úgy hiszem, nagyon közel ke-rültünk egymáshoz és tökéletesen egyetértettünk.

Így áll előttem Szabó János parasztforradalmár, a zöld IFA kocsisofőrje, akiben isten tudja, én mégiscsak a munkás–paraszt szövetség, a falu–város ellentét megszüntetésének nagyszerű harcosát látom, akkor is, ha a Tüzoltó utca nem az ország közepe volt a forradalomban. Hiszem, hogy az ő munká-ja is hozzájárulás volt ahhoz, hogy letöröljük a parasztság korai ráncait a jövődő parasztság arcáról.

"Papa": Középtermétű, sovány, magashomlokú férfi. Gesztenyebarna ha-jú. Papának hívtuk őt, mert viszonylag időseknek számított a sok fiatal között. Pedig nem lehetett több 35 évesnél. Csendesen beszélt, kicsit a hangja is a természetéhez igazodott, vékony volt és halk. Sokszor állt hallgatagon őrsé-get a garázskapuban s a Berzenczey utcai ház kapujában is, ahol lakott.

Már 23. után részt vett a fegyveres harcokban és mindvégig kitarított. Olyan embernek ismertem meg, aki végtelen következetességgel, kitarítással harcol az igazságért, s ami körülötte történik, azt magában, belül emészti meg és dolgozza fel. Nem is igen nyilvánított hangosan véleményt, csak egy-szer zökkent ki abból a higgadt, állhatatos, magába-zárkózottságból, ami legfelsőbb sajátossága volt, ez pedig a Kilián-laktanyai ülésen történt, ahol

látva a vélemények viharos összecsapását, ingerülten azt mondta: "Mi a fenét torzszalkodnak itt? A jövőnkéről van szó, nem a vezetők személyéről!" – s ott akarta hagyni a gyűlést.

Nem tudom, mi lehet a Papa foglalkozása. Munkás, de hogy milyen szakmabeli, azt nem tudom.

Csendességére és jámborságára jellemző eset: Odajön hozzám s azt mondja: Angyalkám, két nap óta állok itt őrségben, már mindenki vett fel magára kabátot, csak én nem. Fázom. Kerítsünk már egyet nekem is, ha lehet. Egy rendőrkabátot kapott a Papa, már csak az utolsó darabok voltak a BM garázsban, ahová beraktuk, amit kaptunk. Ha én nem hozom ki neki a kabátot, oda nem megyen érte egy istennek sem. Ő nem tud kérni – mondta.

Az utolsó napokban leverten őrizte a BM garázs kapuját, de nem moccant onnan az utolsó percig. De nem is szólt, nem is panaszkodott, csak szomorúan mosolygott rám, mint aki azt kérdi: Mi lesz velünk? Erre én sem tudtam választ adni.

Összegezve: A Papában annak a munkásnak az alakját láttam, aki tűr csendesen a maga egyéni és történelmi igazának tudatában s csak akkor robban ki belőle az elkeseredés, ha a vezetők civakodását látja. Ezt bizonyítja a Kilián laktanyai eset. Őrá ráillik Vörösmarty ígéje, pontosan kifejezi álláspontját: "Itt élned, halnod kell".

Gyuszi:²³ Ha róla beszélek, egy egész kis csapatról kell szólnak, aminek ő volt a vezetője. Középtermű, fekete fiúról lesz itt szó, vékonydongájú, 23–24 éves fiatalról²⁴, aki csoportjával a Corvin Mozitól jött át, azt hiszem október 26-án, vagy 27-én azzal, hogy ő nem tud megmaradni, mert ott örökké civakodnak a vezetők, marakszanak egymás között, politikai vitákat hajszolnak és nincsen egyetértés. Akár engedem, akár nem, ő itt marad, adjak nekik munkát.

Az ő őrizetükre bíztuk az Erkel utcai garázst, ugyanolyan feltételekkel, mint ami a Tüzoltó utcában volt: gépkocsit csak tulajdonosaik, illetve a kórházak, a területi tanács és olyan személy vihet ki, akiknek erre engedélye van a Tüzoltó utcából az én aláírással. Az Erkel utcai garázst őrizte két embere az utolsó napig, az ottani garázsszemélyzettel közösen s az élelmet részükre a Tüzoltó utcából vittük. Néhányszor személyesen én.

Gyuszi vezetésével mentek ki a Dandár utcai rádiószereplők kijavítani a rádió kábelét s ezt a munkát is kifogástalanul végezték el.

Sajnos nem tudom, hol lakik ez a fiú, hogy mi a szakmája²⁵ és mint magánembert nem volt alkalmam megismerni, mert az utolsó napokban a Viola utca – ahol ő is volt – erős tűz alatt állt, s minden figyelmünket a védelem

23 Ápelesz Istvánról van szó. A forradalom leverése után az NSZK-ba emigrált, de a rendszerváltáskor hazaköltözött.

24 Ápelesz 1956-ban 28 éves volt.

25 Autó- és motorszereplő.

kötötte le. Csak ezzel foglalkoztunk, magánügyekre nem futotta időnkből. Mégis abból, ahogyan a feladatokat végrehajtották, ez a kép alakult ki bennem Gyusziról, akit magamban mindig "bőrruhásnak" hívtam²⁶ (motoros ruhában volt a harcok alatt), hogy elsőrendű emberrel állok szemben. Határozott, megfontolt szavai, s az, hogy a Corvin mozitól azért jött át a Tűzoltó utcába, mert ott széthúzás és intrikák ütötték fel a fejüket s forradalmi harcban ez az erők szétforgácsolódásához vezet – azt mutatják, hogy ez a fiatalember és csoportja közös, nemzeti ügynek tekintette a forradalmat s tudta, hogy a forradalom győzelméért kell a forradalomban harcolni és dolgozni, nem pedig vitatkozni. A viták a forradalom győzelme után is lefolytathatók. Ilyenformán Gyuzsi tevékenységét és magatartását a forradalomban egyértelműen nagyon hasznosnak tartottam és tartom.

Tibi és Sanyi.²⁷ Két katonatisztról lesz itt szó, azért együtt kettőjükről, mert nem tudtam soha, hogy melyik-melyik. Együtt ismertem meg őket, ők nagyon jó barátok is voltak, s így nem teljesen önkényes kettőjük együttes bemutatása, bár minden bizonnyal nézeteik és tevékenységük két különböző ember eszméit és munkáját jelentik, s egy nevezőre hozni csak papíron lehetséges őket.

Körülbelül 26-án, vagy 27-én (októberben) ismertem meg őket. Mindketten egészen fiatal emberek és egészen fiatal tisztak voltak. 22–24 évesek. Az egyik hadnagy, a másik főhadnagy. A Berzenczey utcában, Orbán Laciéknál ismerkedtünk meg, ahol ők pihenőt tartottak, mert úgy tudom, igyekeztek valahová. Hogy honnan jöttek, azt nem tudom.²⁸ Lényeges az, hogy nem mentek tovább, hanem ott maradtak közöttünk s ezzel a forradalmi csoport katonai "szakértőket" is számon tarthatott már sorai között.

És nem akármilyeneket! Hanem fiatalokat, akik a népi demokráciában lettek tisztak, akik nem viselték magukon a kapitalista múlt gazdasági és szellemi bilincseit, hanem szívvel-lélekkel a szocializmusért harcoltak. Úgy tudom, mindketten a pártnak is tagjai voltak.²⁹ Ha nem is, de marxista–leninista volt mindkettő.

26 Ez volt Ápelesz igazi ragadványneve. Angyal nyilván tévesen nevezi "Gyuzsi"-nak.

27 Tankó Tibor hadnagyról és Erdélyi Sándor főhadnagyról van szó. Tankót 1957-ben jogerősen 5 évre ítélték és 1960-ban szabadult. Erdélyit 1958-ban jogerősen 10 évvel sújtották, őt 1963-ban helyezték szabadlábra.

28 A két tiszt október 24–28-a között a Központi Tisztiházban tartózkodott. Angyallal október 28-án este találkoztak először, amikor két fiatal Berzenczey utcai felkelő igazolta, majd bekísérte őket. Mindketten 25 évesek voltak. Nem Orbán Lászlónak, hanem Orbán Zoltánnak hívták azt a Berzenczey utcai lakost, akinél október 28–30 között többször összegyűltek a felkelők. Őt Angyallal egy perben ítélték el.

29 Kettőjük közül csak Erdélyi volt párttag.

Molnár Miklóst és feleségét kettőjük közül az egyik őrizte és védte a "listázók" ellen, ugyanő tartotta a BM garázs tetejéről a Tűzoltó utca Viola utcai bejáratát az utolsó napon is, és velem volt, amikor Dudás egyik emberét, aki Dudásnak akart pártbíveket toborozni, eltanácsolták a közöttünk való felesleges "agitációtól".³⁰

Mindketten részt vettek a HM forradalmi bizottságának október 23 és november 4 közötti ülésein³¹, ahol a szocialista forradalom eszméit és álláspontját képviselték és harcoltak az ellen az irányzat ellen, amely katonai diktatúrával akarta az ellenforradalom útjára terelni a forradalmat. Határozottan képviselték azt az álláspontot, hogy a forradalom győzelme a felfegyverzett ifjúság és munkásság, a forradalom katonai, rendőri és belvédelmi alakulatainak egységes vezetése és tevékenysége mellett biztosítható. Ennek az álláspontnak védelmében vettek részt a HM-ben tartott gyűléseken, ahová Csongovaival együtt mentek el. Ha jól emlékszem (ez nem biztos), részt vettek Csongovaival együtt az MDP Központi Vezetőségének Nádor utcai ülésén is Kádár János kívánságára november 1-jén vagy 2-án.³²

Mindkét tiszt munkásságát, harcát nagyon fontosnak tartottam és tartom. Személyükkel mintegy képviselve volt a Tűzoltó utcában a népi demokrácia tisztikara s minket, akik katonai kérdésekhez, főleg szervezeti kérdésekhez egyáltalán nem értettünk, ez biztosított arról, hogy katonai kérdésekben elfoglalt álláspontunk a fiatal, új, a népi demokráciában nevelkedett katonák és tisztiek marxista-leninista állásfoglalásával azonos. Ők voltak a biztosíték arra, hogy nálunk, a Tűzoltó utcában semmiféle reakciós "katonai" eszme nem tud tért hódítani. Rajtuk kívül nem is volt és nem is jelentkezett egyetlen tiszt sem, aki horthysta, vagy másféle, de szocializmus-ellenes állásponttal, vagy tevékenységgel kísérletezett volna. A többi katonának mind sorkatonának, tiszthelyettesek és BM sorozott katonák voltak.

Összefoglalva: Tibi és Sanyi pusztája jelenléte is erősítette bennünk a hitet, hogy a nép célkitűzéseire helyes módszerekkel harcolunk. Tevékenységünk pedig, úgy érzem, a legjelentősebbek között kap helyet, amit a forradalmi ifjúság katonai vonalon tett.

Szirmai Ottó: Magas, fekete, hullámos hajú férfi. 28–30 éves. Széles gesztusokkal beszél, de szavait csak az egyik kezével kíséri, mert a másik kéz "vak", egy gyerekkori paralizáns megbetegedés miatt fejlődésben megállt és gyermekkar és kéz maradt.

Beszéd közben mosolyog és nemcsak a szájával, de a szemével is mosolyog, s ha nem, akkor nagyon dühös, vagy cinikus, vagy nagyon élesen össz-

30 Tankó Tiborról van szó. A második szovjet támadáskor egyébként Erdélyi végig együtt harcolt Tankóval.

31 Közülük csak Erdélyi vett részt rendszeresen az üléseken, mint a Forradalmi Honvédelmi Bizottság tagja. Tankó csak az október 31-i alakuló gyűlésen volt ott.

32 Az MSZMP Nádor utcai alakuló gyűlése november 1-jén (egyész források szerint október 31-én) zajlott le, ezen sem Erdélyi, sem Tankó nem vett részt.

pontosít valamire. Vidám és "nagyszívű" ember, szeret mindenkit, akiben az emberség legkisebb szikráját is felfedezi. Azt hiszem, ő alapjában ezért kommunista, bár nyolcadik vagy kilencedik gyermeke egy proletár családnak, s ma sem él feleségével és két gyermekével fényes körülmények között, valahol a peremvárosban.

Szirmai a rádió dramaturgja. Nem tartották őt nagy tehetségnek, s úgy tudom, hogy csak azért nézték el neki állítólagos középszerűségét, mert munkásgyerek és mert párttag. Egy ideig párttitkára is volt a rádiónak, de ahogy erről beszélt nekem, abból az tűnik ki, hogy nem volt megelégedve saját párttitkári munkájával. Általában Szirmait az jellemzi, hogy mindig elégedetlen önmagával. Egy kicsit kételkedik képességeiben s ezt helyenként nagyzsolással, máshol – baráti körben – kíméletlen önbírálattal takarni igyekszik. Pedig ez az ember elégedett is lehetne (ha nem volna kommunista!), sőt öntelt is. Az, amit a forradalomban végzett, önteltté is tehetné, de bizonytal, mert hogy egyéni és önző céljai voltak s ezekért küzdött is, ezért nem lesz öntelt soha. Azért, mert nem titkolta önzését, hanem mindenki előtt nyíltan be is vallotta.

S erről szólni kell.

Tíz forradalmárról mondtam el eddigi ismereteimet, meglátásaimat. Úgy tüntettem fel őket, mintha mindegyik bárányfehérségű és tisztaságú, egyéni érdekeit megvető, született altruista lenne, aki születése pillanatától e sorok bezárásáig csak a közjón, a haza javán, a szocializmus ügyén fáradozott, s mindegyik mintha szerzetesi esküt fogadott volna: forradalomra, önzetlenségre, halálig való kítartásra, egyéni érdekeinek, életcéljának, polgári életének feledésére. Nem, nem így van. Ha így lenne, csupa használhatatlan gépember tevékenykedett volna a forradalomban, s nem is merülhetek volna fel problémák, amit megoldani éppen a forradalom hivatott. Igenis mind a tíz embernek önző, egyéni céljai is voltak, ezekért a célokért harcoltak, de ezek a célok egybeestek a forradalom célkitűzéseivel, s így senkinek sem volt szüksége arra, hogy elmondja: én nem 650 forint legkisebb fizetést akarok, hanem 900 forintot, én nem akarok három családommal pincelakásban lakni, építsünk több lakást, én nem akarom azt írni az újságba, amit parancsol az önkény, hanem azt, amire a marxizmus igazsága tanít: az életet stb., stb... Benne volt ez abban, amit mi röviden úgy fogalmaztunk meg: független, demokratikus és semleges, szocialista Magyarországot akarunk, ahol az egyén szabadságjogait az általános megbékélés biztosítja. No aki egyetértett vele harc közben, hogy általános megbékélés kell, aki egyetértett azzal, hogy csakis szocialista alapon lehetünk függetlenek, az tudta, hogy ebben a 900 Ft is, a lakásépítés is, a szabad véleménynyilvánítás is benne van. Ezért nem beszélünk soha egyéni érdekeinkről, céljainkról.

Erről egyedül Ottó beszélt. Ő pedig így: én fogom megírni ennek a forradalomnak a történetét, s annyi pénzt keresek vele, hogy veszek egy új lakást,

és utazni fogok. Ennek a célnak az érdekében ment Szirmai Ottó a legnagyobb tűzbe, mentett ki egy francia újságíró t sebesülten a halál torkából, és éjt nappallá téve nevelte, oktatta a fiatalokat, akik nagyon sokat köszönhetek neki, mert rendet tartott, beosztást teremtett a rengeteg tennivaló között, s többek között fegyverrel kényszerített egyszer engem arra, hogy hajnalban lefeküdjek végre.

Igazi író volt, amikor megszólalt, mindent csak úgy tudott értékelni, ahogy az majd a könyvében megjelenik. Éppen ezért minden nehéz napnak örült. Minden nehéz kérdésnek örült, és duplán, ha túljutottunk rajta. Ez a lelkesedése vitte őt odáig, hogy a végén lassan a regényt is elfeledte, mindent valóban csak a forradalom érdekében csinált. Ha elragadta a lelkesedés, marhaságokba is beleugrott, mert minden álláspont, minden történet iránt érdeklődően szédületes anyagot raktározott el a fejében, s az adathalmaz között állandó szellemi szaltómortálékat csinált, s fejbeköhintve őt egy darab valósággal kellett ismét talpraállítani. Megvallom, mindig féltettem, hogy "bedül" valami ellenforradalmi elméletnek, de ezt szerencsésen kikerülte nov. 16-ig, amíg utóijára beszéltem vele reggel a Péterfyben.

Néhány héttel a forradalom előtt ismertem meg, az cukrászdában,³³ ahol Gálival beszéltek meg a "Szabadsághegy" rádióbemutatóját, később estig együtt maradtunk, beszélgettünk Ottó tervéről, egy könyvről, melyben meg fogja írni dokumentumjelleggel a külföldre szakadt magyarok sorsát, az elproletarizálódást, és a kiemelkedést a kívándorlottak közül. (Ragogyó könyv lett volna, melyben kiváló zeneszerzők, pl.: Joseph K[osma], muzikusok /mint Fricsay, Marton, Dohnányi/, filmek /Korda, Szőke Szakáll/, s a gazdasági élet jelentős szakemberei, tudósai /Szent-györgyi Albert/ mellett mint kiáltó ellentét a kívándorló tömegek elesettsége és hazátlansága állt volna.) Mindez képekkel és több nyelven kiadva. Nos erről beszélgettünk késő éjszakáig, aztán még egyszer találkoztunk Káldor Veránál, ahol piknik volt, és rossz hangulat és unalmas társaság. De elhozta Ottó a feleségét is magával, aki nagyon szeretetre méltó asszony, és igen szereti férjét és családját. A két gyermek a fényképen valóban tündéri pofa.

Ezután Ottót nem láttam, csak a forradalomban. Hogy pontosan hol? A Bródy Sándor utcában vagy a Parlamentben már, a Rádióban ugrott a nyakamba és jelentette ki, hogy velünk jön, már nem tudom.³⁴ Jött és ott volt, ott maradt. Nov. 5-én vagy 6-án átvergődött a sebesült franciával az Üllői úton és visszajönni nem tudott. Legközelebb nov. 12-én a Péterfy Sándor utcában találkoztunk, miután előzőleg a Vorosilov úti színészdíaktthonban összeakadtunk. Ide én Csurka Pistának vittem röplapot, de nem leltem

33 A cukrászda nevét nem tudta kiolvasni a kézírásos önvallomást legépelő BM-alkalmazott.

34 Ez október 30-án este a Parlamentben történt a Kádárékkal folytatott tárgyalás után. Szirmai kommunista múltja miatt éppen ekkor távolították el az Országházban üzemelő Rádióból, ahol pártinkári funkciót töltött be.

ott, helyette Ottót találtuk meg újra. Ottó jár el az írószövetségi fiatalokhoz, telefonált, tartotta a kapcsolatot a világgal, amitől a harcok alatt teljesen el voltunk szorítva. Rádió, újság, telefon híján a világot csak közvetlen tapasztalat jelentette, amit magunk körül láttunk. Ottó igyekezett felvenni újra a kapcsolatot az ismerősökkel és ez sikerült is. Minden munkában, amit végzett, rend jellemezte ezt a nagyon érzékeny, és tanító típusú embert. Ezért szerettük – én is ezért szerettem, és még egy dolog miatt, mert vele együtt vált világossá előttem, hogy az általános megbékélés a marxista-leninista elméletnek szerves része, hiszen csak a forradalom győzelme után, a munkásosztály hatalomátvétele után, a burzsoáziának mint osztálynak, a kapitalizmusnak mint társadalmi rendnek megdöntése és szétzúzása után lehetséges és szükségszerű, s homlokegyenest ellentéte a szociáldemokratáknak, és más címszó alatt burjánzó "osztálybéke" fogalmának és gyakorlatának. Míg ott a proletariátus és a burzsoázia osztályharcának elkerüléséről van szó "osztálybéke" címen, addig az általános megbékélés abból következik, hogy a proletariátus megdöntötte forradalmi úton a burzsoáziát, "kiszájtította a kisajátítókat" és önmagával együtt az egész társadalmat felszabadítja. Ez pedig a forradalom utáni általános megbékélés nélkül lehetetlen, elképzelhetetlen. Ezt Szirmai Ottó nélkül soha nem értettem volna meg, vagy ha igen, hát sokkal később.³⁵

Rózsika.³⁶ A nők között, akik velünk együtt harcoltak, Rózsika a Berzenczey utcai női építőipari munkásszállás fiatal, feketehajú Rózsikája, az első, aki mindig előttem áll a szorgalmával, fáradhatatlan munkájával biztosította a meleg reggelit, vacsorát, főzte az ebédet a legerősebb aknázások idején is, és ezzel megteremtette a lehetőségét annak, hogy ne éhesen és fáztva, hanem meleg étellel ellátva tudjuk tartani magunkat. Rózsika a munkáját úgy végezte, ahogy anya látja el gyermekeit, mosolyogva és aggodva értünk, mindannyiunkért, akik harcoltunk a forradalom győzelméért. Rózsika malterhordó lányként dolgozott valamelyik építőipari vállalatnál, munkáslány volt, azok közül való, akik a legnehezebb munkát végzik az épületen. Sokszor kiállt éjszaka őrségbe is, a szálló elé, ha a fiúk már elalmodtak, és fegyverrel a kezében védte az utcát. Azt hiszem, tettei és magatartása a magyar nők hazafias honleányi hőstetteinél cseppet sem kisebbek, semmivel sem kevesebbek.

Kicsi: Így hívtuk azt az alacsony 17–18 éves kislányt – szintén építőipari segédmunkás volt –, aki 23-tól kezdve részt vett a forradalom harcaiban, és végig fegyverrel a kezében harcolt a fiúkkal. Én nem tudom, hogy a körülmények, temperamentuma, vagy harcias alaptermészete hozta őt a fegyveres forradalom harcosai közé, nem tudom, vajon valamelyik fiú mellett tartott ki olyan bátran, vagy a forradalom viharossága kapta el őt is, mint any-

35 Szirmai 1958-ban halálra ítélték, és 1959. január 22-én kivégezték.

36 "Rózsiká"-t nem tudjuk azonosítani.

nyi fiatal lányt még Budapesten, bizonyos az, hogy szilárd és tiszta jelleme használt ott és példával, saját magatartásával bizonyította, hogy a nő egyenrangú a férfival a harcban is, nemcsak a munkában. Azt az új szocialista erkölcsöt testesítette meg ő, amiről nagyon sok szó esett, de bizonyítást csak itt a forradalomban nyert. Ezért a "Kicsit" igen nagyon tiszteltem és szerettem, s valahányszor találkoztam vele őrségben, munkában (kint volt Lakihegyen is), mindig megcsókoltam őt, mintha édestestvérem, nővérem, vagy húgom lett volna.³⁷

Kecskés doktor: A Péterfy Sándor utcai kórház küldte ki őt két önkéntes ápolónővel, akik a BM alkalmazásában voltak a forradalom előtt, nov. 4-én, amikor egyszerre több sebesültünk volt, s a helyszínen nem volt orvos, magunk nyújtottunk elsősegélyt. Ez a kedves, szemüveges, szőke fiatalember 5 napig éjjel-nappal szolgálatot tartott kint egy ideiglenesen berendezett Tűzoltó utcai lakásban, s ápolta a sebesülteket. Olyan ösztözzön jött keresztül, hogyha nem Rákosi Mátyás páncélbevonatú autóján jön végig a városban, bizonyára ripityára lövik. De mert hogy hazánk "szeretett atyja" így kellett féltse (vagy csak így féltette?) az életét s különleges autót csináltatott magának, a mi Kecskés doktorunk életben maradt, segíteni tudott végig a sebesültjeinknek. De nemcsak itt a Tűzoltó utcában, hanem a Péterfy Sándor utcai sebészeten is. Okt. 23-tól állandóan szolgálatban volt, kötözte, ápolta, operálta a betegeket. Olyan orvosként, aki a halállal, a pusztulással szemben az életet védi, s hivatásának teljesítéséért az életét is kockáztatja.

Nagyon sok emberről kéne még írni: a két garázmesterről, a BM és a Garázsipari Vállalat garázmestereiről, akik éjjel-nappal tartották a szolgálatot a forradalom alatt, Joneszkuról és Orbán Zoliról, Laciról, akire rálóttek, amikor Csongovaival a városban volt és autót vezetett,³⁸ a nő munkásszállás többi lányairól, akik főztek és takarítottak, sebesülteket szállítottak, az állásokhoz hordták a meleg ételt, a benzint és a lőszert, a BM 40 sorozott katonájáról, akik velünk együtt harcoltak, a Kiliánból szabadságot katonákról, akik közénk álltak nov. 4-én. Az ifjúságból még sok-sokról, a kis "filozófusról", aki minden nap elment még újságért is, hogy harc közben tudjuk, mi történik az országban, a világon, "Röfiről", a gépészmérnökről,³⁹ aki a fegyvereket javította, s a lakosságról, és sok asszonyról és férfiről, akik főztek, barikádokat építettek, lőszert hoztak a barikádokhoz. Persze kellene

37 "Kicsi" vagy "Kis Éva" "Göndör" csoportjába tartozott, a forradalom leverése után emigrált. Véletlen hasonlóságból helyette másvalakit fogtak perbe.

38 A Garázsipari Vállalat garázmestere Ley Lajos és Sütő "bácsi" volt. Joneszku Istvánt Angyal november 3-án kerületi nemzetőrpáncsnaknak javasolta. A forradalom leverése után emigrált. Orbán Zoltánt Angyal a garázsban lévő autók felügyeletével bízta meg. 1958-ban jogerősen 6 évre ítélték. 1973-ban halt meg. Koszta Lászlóra löttek rá, aki Csongovai sofőrje volt és a forradalom leverése után emigrált.

39 Réfy Imréről van szó, aki október 29-én délelőtt Angyalékkal együtt tárgyalt a HM-ben és a Parlamentben. A forradalom után nem indult ellene eljárás.

beszélni azokról is, akik nem tüzték ki a vörös zászlót nov. 7-én, akiknek nem tetszett, hogy nem adjuk oda magunkat a Kisgazda Pártnak, vagy a szocdemeknek, vagy Mindszentynek, de ha ezekkel is foglalkoznánk, akkor külön száz oldal kellene. Erre nincs hely és idő sem.⁴⁰

Angyal István s. k.

1956. december 4.

BM Történelmi Irattára V-142548/1. Angyal István vizsgálati jegyzőkönyvei között. Géppel írott másolat, gépelt aláírással.

Péterfy kórház

Gáli József: Ez a cingár, beteg fiú, akiről annyit írtak az újságok október 23-a előtt, szívbeteg, csupa ideg, csupa szív ember. Langaléta megjelenésével, esetlen mozgásával, hatdrioptriás szemüvegével jár az utcán, s megbotlik egy szalmaszálban is, mert szeme és szelleme az eget kutatja és a magasságokat, a tisztesség és a mecsek gyermeki ártatlanságának világát. Kopaszodó, szőke fejét kicsit fáradtan és bágyadozva félrehajtván járt közöttünk évek, majdnem egy évtized óta és 26 évvel a háta mögött, nyomorogva és árván, kitzasztottként és alig ismertén viselte tehetségének bilincseit. Ez a minden ízében költő és forradalmár tíz éve barátom.

Igazolványa szerint dramaturg a foglalkozása, ami semmit sem mond és mindent el is mond róla annak, aki ismeri életművét, életútját.

Európa-hírű tüdőgyógyász orvos volt apja is, anyja is. A Viharsarok számtalan tüdőbetege gyógyult a két orvos keze alatt, s a gyulai szanatóriumot és Gáli doktor urat, meg a felcségét még ma is emlegetik nálunk is a faluban, s a környékén mindenütt, ahol olyan emberek élnek, akiket a magyar népbetegségek legpusztítóbbjából, a tuberkulózisból gyógyítottak meg Jóska szülei. A két szülőt a németek megölték, s Jóska árván maradván, koncentrációs láger után cirkuszt szervezett, azzal járta Németországot és Csehszlovákiát,⁴¹ majd pedig 1945 nyarán visszatért hazájába és Gyulára ment. Itt érettségizett, s itt írta élete első műveit, a csodálatos "Paganini"-t, az "Édesanyá"-t és a "Mi van a sarkon túl?" című társadalmi drámát. A "Paganini"-t és az "Édesanyá"-t diákok szavalgatták és megjelentek a gyulai újságban, a "Mi van a sarkon túl?" c. darabot a gyulai színház bemutatta szép sikerrel; de a siker nem a nagyon szomorú drámának szólt, sokkal inkább a város írójának, akiben Erkel Ferenc után először jelentkezett Gyula városának költői szelleme.

40 Mindezekről bővebben írt a november 25-i "Saját kezű vallomásá"-ban.

41 Az úton hazafelé.

Pesten próbálkozott, színházi rendező szeretett volna lenni, de szegénysége, megjelenésének esettsége nem biztosítottak számára gyors sikert. Gyulai munkáit senki nem ismerte itt, egészsége hónapokra az ágyhoz kötötte, adósságok nyomták, uzsorások kegyelemfillérein tengődött, mert ösztöndíja kicsi volt és kevés a megélhetésre.⁴² Szerelmei is szerencsétlen véget értek nyomorúsága miatt, mert ha pénz vagy testi erő közül az egyikkel rendelkezik, még lett volna valahogy, de egyik sem lévén, a tehetségére nem sokat adtak a lányok, mert látták, hogy betegsége miatt írni is nehezen tud és a szerencse is elkerüli.

"Néhány barát, kevéske lelki rokon"⁴³ – (így írta ezt Eörsi István "Látlak az utcán lépni" című szép versében, amit Jóskáról írt) tartott csak ki mellette, és hitt abban, hogy ennek a fiúnak hivatása, elhivatottsága van, s bátorítani, védeni, segíteni kell, hogy tehetségét az egész nép hasznára kibontakoztassa.

Egy szanatóriumi kezelés közben, mátrai utazásának egyik epizódjától ihletve írta meg tiszta és széphangú mesejátékát, az "Erős János"-t, mellyel az igaz győzelmét a gonoszság felett korszerű, népi és realista hangon szólaltatta meg, forradalmi-romantikus, nagyvonalú ábrázolással. Ezt a darabot az Úttörők Színháza mutatta be, s a fiatalság szocialista, humanista szellemben való neveléséhez sokban hozzájárult a mesejáték közel 150 előadása. Korlátolt kultúrbirokraták megkísérelték a darabba belekényszeríteni a kincstári formák szellemét: csasztuskákat írtak bele Gálival, igyekeztek rendezéssel eltorzítani és károsan aktualizálni a játékot, de a szemellenzős kultúrpolitika hivatalnokai sem tudták megölni csodálatos zengésű magyar nyelvét, gyermeki tisztaságú humorát, természetes meseszerűségét. Még a csasztuskák is magyar lakodalmi énekek voltak, s a remek munkadai a munkásgyerekeket a munka belső szeretetére, annak megbecsülésére tanította. A mesejáték legszebb, legmagasabb szárnyalású része, a "Sas-monológ", a drámai hagyományokon, klasszikus mértéktartáson nevelkedett író szabadságszeretetét tömör, a jelenhez kiáltó hangon szólaltatta meg. Ez a monológ egyben az előadás legszebb, legsikeresebb része volt. Az úttörő ifjúság, a fiatal nemzedék a szabadság, a hazaszeretet eszméit itt tanulta ebben a színházban, saját kortárs-írójának mesejátékából, olyan írótól, akit a szocializmus eszméi neveltek humanistává.

Gáli Jóska nem tagja a pártnak, de kommunista. Nem tudta őt megtörni az sem, hogy az "Erős János" után elfeledték őt annak ellenére, hogy József Attila-díjat kapott. Ezt a 3000 Ft-ot, s a színházi előadások bevételét az uzsorások tették zsebre, végtére is az ő pénzüikön élt, evett, gyógyult ez az író. Egyetlen magyar ember figyelt fel Gálira, pöttömke leány, aki jövőt látott ebben a beteg emberben, s pénzt. Arról persze semmit sem tudott, hogy

42 Valószínűleg Angyal István édesapja, Angyal Iván és felesége segítették Gálit anyagilag.

43 "Lelki rokon, barát / Ki félt téged és szeret"

a színházi bevétel előre gyomorba vándorolt, s olyan reményekkel, hogy az majd az ő zsebébe nyomja, elvettette magát feleségül Gálival. A házasság gyors és viharos volt. Hat hét alatt kitűnt, hogy itt pénz nincs, itt szegénység van és költészet: az asszonyka útjára bocsátotta Gálit, s beállt katonának, a barátok (Gáli barátai) hahotája közben.⁴⁴ Gáli írt egy igen jelentős színművet Apáczai Csere Jánosról, a magyar tanítás hőskoráról, de nem csak az asszony, a szerencse is elhagyta – később évekre egészsége is – s nem mutaták be a darabot.

Közben a Színművészeti Főiskolára járt, s ott a dramaturg szakon végzett. Egyszer egy vagy két évre kidobták mint polgári származásút, de azután visszavették. Egy József Attila-díjas író mégsem lehet csak úgy kidobni az életből, mert a szülei azt a vétet követték el, hogy orvosok lettek. Azonban írni nagyon nehezen tudott már. A főiskolában kialakult légkör, a sajkózást, a hamis időszerűsítést terrortal kényszerítő igazgatás lehetetlenné tette, hogy Gáli a jelenről írjon. Igazságát mégis ki kellett mondania: meséket írt. Gyönyörű mesékben – melyek Hauff, Grimm, Andersen meséivel egyenrangúak – mondta el a szerelemlről és embertelenségről vallott nézeteit, mert nem tudott hallgatni. Amíg a beteg szíve dobban, addig az igazságnak is szólni kell: a jóság, az emberség, a mesék hangján. Ennek tanúságára "A királyné szoknyája" című 1955-ben megjelent mesekötete szolgált.

Dramaturgi vizsgájára, tanárait is meglepve, mégis társadalmi drámával jelentkezett. Ez a dráma két esztendeig porosodott íróasztalfiókokban, minisztériumi koponyák számító agytekervényei bújtatták a közönség elől, mert ez a dráma "Bánk bán"-ja volt korunknak. A mesék igazsága áttörte a valóság falait, mert szólni akart az utolsó percben: Vigyázzatok és tisztuljatok meg, mert elsöpör minden szennyet a közelgő forradalom! Rettenetes dátum: 1956. október 6-a. Ezen a napon mutatták be a "Szabadsághegy"-et, ezt az ízig-vérig forradalmi, kommunista színdarabot, melynek igazsága abban a történelmi valóságban, melyet előre látott, még hatalmasabbá nőtt. Azon a napon mutatták be, amikor Rajk Lászlót temették, s irodalmi igazságszolgáltatást szebbet képzelni sem lehet. A szektánság még egyszer utánanyúlt a darabnak, a József Attila Színházba kényszerítette a Nemzeti Színház helyett. De Gobbi Hilda a Nemzeti Színházból jött eljátszani a világirodalom legnagyobb kommunista anya-szerepét, s a színdarab a peremvárosban, Angyalföldön hirdette a munkásosztály igazságát: megtisztulunk a szennytől, mit pártunkra mocskoltak az áruló vezetők és új életet kezdünk, tiszta és makulátlan életet, s ebben az életben csak azoknak van helyük, akik maguk is megtisztulnak. A munkásigazgató, János – a mesék Jánosa és a mi életünk valóságának Jánosa és millió Jánosok képviselője – a

44 Jamriskó Katalinról van szó, aki Irsa Katalin szerint nem érdékből, nem is szerelemből került össze Gálival, hanem "csak úgy". Mindkettőjüket akkor rostálták ki a Színművészeti Főiskoláról. A nő szüleinél vagy anyjánál laktak, egyszobás lakásban.

"Rum-monológ"-ban megjósolja a forradalmat, mely megrészegíti a várost, az országot, vért hoz és pusztulást, de megtisztulást és új életet is, ahol győz az egyszerű ember igazsága a gonoszság és embertelenség felett. Gáli Jóska nem jós, nem vátesz, nem a barikádok hőse: egyszerű, csupa szív, csupa lélek ember. Költő, aki népe sorsáért felelősnek érzi magát. Ő sem kész, csalhatatlan, hibátlan, makulátlan íróként lépett a világra. Úgy élt, úgy nőtt, úgy szenvedett és úgy örült az életben, mint sokmillió társa az életben, korunkban. Hogy előre tudta vetíteni eljövendő napok történetét, annak formálódását emberi sorsok, szívek, eszmék és tettek bonyolult alakulásában, abban a körülmények, költői látásmódja és kommunista hite segítették. A "Szabadsághegy"-ről kritikák tömege jelent meg. Ezek a kritikák igyekeztek tompítani a drámai mondanivaló tisztaságát, kifogásolták az alakok rajzának élességét, a valóságos és mesés elemek "önkényes" keveredését; magyarul azt, ami új és forradalmi e drámában. Azt, ami szocialista benne, ami élesen kimondja az ítéletet a párt áruló vezetői felett. De a kritikák hiába kenték el a "Szabadsághegy" problémáit, az élet annál merészebben tárta fel azokat október 23-án, amikor forradalommal válaszolt a nép azoknak, akik bársonyszékhez ragaszkodva nem akarták teljesíteni a nép jogos törekvéseit. A "Szabadsághegy"-et a magyar történelemben, az irodalomban Katona József Bánk bánja mellett fogják tanítani, mint az 1956-os magyar szocialista forradalom előhírnökét. Gáli Józseffel, ezzel a cingár, beteg fiúval újjászületett a magyar dráma, mely ismét régi hivatását teljesíti: tanítja a népet saját igazságának győzelmére, crejének halhatatlanságára, tetteinek csalhatatlanságára.

S nem csak szavakban, de tettekkel is, élete kockáztatásával is, beteg teste fogyó erejével, de nem engedi hazavinni magát. Ott van a rádiónál, sebesülteket szállít, ott van az újabb tünetésen 25-én, újságot ír, gyógyszert szállít, s védi a New York palotát az utolsó pillanatig.⁴⁵ A Péterfy Sándor utcai kórházban rölapot ír egy halott sofőr temetésére, s gyászbeszédet mond felette azzal a hittel, hogy győzelem születik az elesettek véréből, hogy nem hullhatott el hiába az ifjúság, a jövő új nemzedéke: az újaké, az emberséges emberi világé: a szocializmusé.

Barátja vagyok közel tíz éve Gáli Józsefnek. Együtt ettünk, ha volt mit enni, együtt koplaltunk diákként és együtt harcoltunk a forradalom győzelméért. Sokszor ültünk éjszakákon át a Duna-parton, s József Attilát idéztük, látván a vízben "hogy úszik el a dinnyehéj". Tudtam, hogy mellettem ott ül ebben a vérszcgény, csúnya fiúban a halhatatlanság. Talán egyedül hittem akkor még ezt – később már nagyon sokan megérezték. Boldog vagyok, hogy

45 Gáli fegyvertelenül volt jelen a New York palotában a szovjet csapatok támadásakor.

végre leírhatom – soha nem jutott erre idő –, jó volt egy korszakban élni vele, jó volt együtt szenvedni és együtt örülni. Jó volt együtt emberséges embernek lenni.⁴⁶

Dr. Káldor Vera: Középtermetű, barna leány. Erősen rövidlátó, de szemüveget csak munka közben visel. Van egy komplikált szívbetegsége, ami igen erős rohamokkal, fájdalommal, s minden esetben önkívülettel jelentkezik, s egyelőre gyógyíthatatlan betegség. Végző kimenetele egy roham alkalmával halálos is lehet.⁴⁷

Vera orvos. Utolsó szakvizsgáit – belgyógyász – 1956-ban tette le,⁴⁸ de egy év óta már hivatalosan praktizál a Péterfy klinikán. Igen jó orvos, édesapám feleségét kezelte többször, különféle betegségekkel és sikeresen. A VII. kerületben mint rendelőorvost is igen becsülik, mert a betegekkel türelmes, megértő, s mindenkit jóbarátként kezel. Ezzel a kommunista orvos típusát szeretletti meg az emberekkel, a betegekkel.

Vera apja újságíró, kommunista.⁴⁹ 1950-ben vagy 1949-ben letartóztatták, és 1956-ig, vagy 1955 végéig börtönben volt. Letartóztatásának körülményeit, az ellene emelt vádat nem ismerem, de azt hiszem, vád nem is volt, csak ítélet.⁵⁰ Azokkal az újságírókkal és írókkal együtt tartóztatták le, akik a Rajk-per után börtönbe kerültek. Kiszabadulása után Gáli Jósokánál ismertem meg, aki Káldor Verával járt együtt. Káldor bácsival egyszer beszéltem hosszasan, az első találkozásnál. Én verseket olvastam fel az "Új Hang"-ból, a DISZ folyóiratából, s ezzel a versek körül kialakult vitában elfoglalt álláspontommal megnyertem Káldor bácsi tetszését. Gáli és Káldor Vera mondták később, hogy sokszor érdeklődik utánam, és igen megszeretett. Még néhányszor találkoztunk Gáliéknál, Péterrel, a fiával pedig kétszer-háromszor koncerten voltunk együtt. Ez az együttes koncert-látogatás Vera és Káldor bácsi kívánsága volt, akik Pétert a mi körünkben látták volna szívesebben, mint barátai körében, akiktől Káldor bácsi viszolygott. Péter egyébként az idén kezdett Zeneakadémiára járni. Kiváló zongorista. Én nagyon örültem annak, hogy Káldor bácsi szeret engem, mert büszke voltam arra, hogy igazságtalanul bebörtönzött író emberi és politikai magatartásommal szimpatizál. Duplán nagy volt az örömem, hogy nem akármilyen, hanem régi 1945 előtti kommunista író az illető, aki a fasizmus börtöneit is

46 Feltűnő, hogy az auschwitzi légerben együtt eltöltött időszakot Angyal nem említi. – Gáli a forradalom alatt az Igazság, november 4. után az Élünk szerkesztője volt. 1957-ben jogerősen halálra, majd a nemzetközi tiltakozás hatására 15 évre ítélték.

47 Káldor Verának idegbetegsége volt, amely fájdalommal nem, de erős rohamokkal járt.

48 Káldor Vera nem tette le a szakvizsgát.

49 Káldor György (1900–1958) szociáldemokrata volt.

50 1950-ben tartóztatták le hűtlenség vádjával és 1955-ben szabadult. Az 1956-os forradalom leverése után Angliába emigrált. 1962-ben feleségét, Csillag Verát értesítették a hatóságok, hogy Káldor Györgyöt alaptalanul ítélték el.

megjárta.⁵¹ Ennyit Káldor Vera édesapjáról, s kettőnk kapcsolatáról. – Vera anyja Csillag Vera,⁵² szintén művészember: tervező. Ha kinyitunk egy szépirodalmi kiadványt, könyvet, az első oldalán találkozhatunk a nevével. Ez áll ott: "Címlapterv: Csillag Vera." Nagyon sok szép könyv külső formai szépsége neki köszönhető. Megismerni csak futólag volt módomban: bemutattak neki, de időnk nem jutott a megismerkedésre.

Káldor Verát kb. 2 éve vagy csak másfél éve ismerem. Szegényen, albérletekben és ágyrajáróként nyomorogva tanulta a szakmáját. Az ösztöndíjból ő sem tudott megélni, könyveket venni, ruházkodni, már hallgató korában dolgozott és Péterfy-kórházi rendelőorvosi állása mellett éjjeli ügyeletket vállalt üzemekben. Egyetlen vágya volt egy lakás, amiben Gáli Jósikával együtt nyugodtan dolgozhassanak, élhessenek. Legutóbb is még egy előszobából üvegfallal leválasztott albérleti szobában laktak, ahol Bartók Béla és Radnóti Miklós képein kívül csak zsúfoltság, kényelmetlenség és hideg barátságtalanság vette körül őket. Otthonná ez a kis szobácska azzal lett, hogy ők éltek benne.

Káldor Vera párttag, kommunista. Nem a hajbókoló, szócsépelő akarnokok, a vezetők előtt térdet hajtó párttagok fajtájából, hanem olyan kommunista, aki munkája után joggal élt és él a bírálat marxista-leninista fegyverével. Aki azért kommunista, hogy ne csak megértse, de át is formálja maga körül az embereket, önmagát és a világot. Ezért került szembe az utóbbi években a Rákosi-féle irányzattal, a szektásság minden fajtájával, majd a kompromisszumos júliusi határozat után Gerő Ernővel. Ez az ember élete legnagyobb tragédiájának tartotta, hogy évekig szégyellte az apját, akit a népi demokrácia zárt be. Később meggyőződött arról, hogy a Rákosi-klikk nem azonosítható a népi demokráciával, és minden taggyűlésen felemelte szavát a szocializmust eltorzító vezetőkkel szemben, annak ellenére, hogy közvetlen felettese Bíró doktor, Rákosi háziorvosa volt. S cseppet sem volt kevésbé szektáns, mint betege, s minden alkalmat megragadott arra, hogy ezt beosztottaival is éreztesse. Néhányszor beszéltem Bíró doktorral a forradalom alatt, s annak ellenére, hogy a szobában lévő betegek közül csak engem nem vizsgált meg, mert tudta, hogy politikai ellenfele vagyok, személyes beszélgetéseimből azt kell megállapítsam, hogy a forradalom még ezt az embert is szembeállította a rákosista irányzattal, s igyekezett megérteni – ha lelkesedni nem is tudott érte –, hogy a szocializmus nagy fellendülésének korszakát éljük.

Természetes, hogy Vera, elsősorban mint orvos, de mint politizáló kommunista is, mindvégig részt vett a forradalomban. Éjjel-nappal dolgozott, sebesültet ápolta, az osztály betegeit ellátta, segítette élelmet vinni a harcok területére, egészségünkre felhígyelt, közben ügyeletet tartott, kijárt bete-

51 Káldor Györgyöt a háború alatt nem börtönözték be, hanem munkaszolgálatos volt.

52 Csillag Vera Káldor Vera nevelőanyja volt.

gekhez a városba, ott volt a New York palota védelménél, segített papírt, benzint, tisztát vettát szerezni a röplapok gyártásához és terjesztette azokat.

Amikor a kórházban lefogtak, nem akart leengedni és erőszakkal vissza akart tartani. Egészségem miatt és szabadságomért aggódva is. Mint sok más kérdésben, ebben sem értettem egyet vele, és saját elhatározásom szerint cselekedtem: ha a társakat elfogják, velük együtt az én helyem. Így tartottam helyesnek. Azóta bizonyosan ő is így gondolkodik.

Káldor Vera doktort így láttam és így őrzöm baráti, kommunista, forradalmár alakját, s hiszem, hogy nem csalatkoznak benne az ország gyógyulásra váró férfijai és asszonyai. Gyógyítani fogja testüket és lelküket is. A forradalmi tapasztalatokkal gazdagodva, nemesedve ez könnyebb lesz, mint eddig volt.⁵³

"Emmi nővér":⁵⁴ A nők között Emmi nővér következik közvetlenül Káldor Vera után. Magas, szemüveges, szőke asszony. Rendkívül gyors, pontos, kedves nő. Úgy jár a kórtermek között, hogy szemével minden rendelkezésre álló panaszt, kérést meghall és azonnal, ha rajta múlik, segít orvosolni a bajt, pótolni a hiányt, teljesíteni a kérést.

Nem ismerem őt régebről, de Péterfy Sándor utcai régi látogatásainkról vissza-visszanéz az arca. Azt hiszem, hogy ott volt azon a költői esten is, amit még júliusban tartottunk a kórházban, színműszelével és írókkal közösen, de lehet, hogy csak Káldor Veránál tett látogatásaim kapcsán ismerem őt régebről.

Az első naptól, október 23-tól a forradalom mellett foglalt állást, orvossgot, ennivalót adott és kért a harcolók részére a gyógyszerárban és a konyhán. Minden ilyen irányú kérésünket a legmesszebbmenően szívélyének tekintette, s több ízben ő maga segítette a konyhából fel az ételt az autóhoz a portára.

November 16-án is szolgálatos volt, mint október 23-a óta állandóan és vissza akart dugni az ágyba, amikor felkeltem. Betegségem⁵⁵ sokkal fontosabbnak tartotta, mint minden egyebet, hiszen ő a gyógyítás embere volt a kórházban, nővér, asszisztens s így ez természetes is. Segítsége azonban nagyon fontos volt, segítette a forradalmat és a polgári betegeket egyaránt.

"Pais doktornő":⁵⁶ Olyan, mint egy pirosra sült hamvas töltött galamb. Szőkesége, határtalan fürgesége, gyors, szinte hadaró beszéde még élecsében domborítják ki ezt a jelleget nála.

Szinte nem is ismerem másként, mint ahogy pattogva és határozottan rám kiabál: Vesd le azonnal a ruhádat! Feküdj le ebben a minutumban! Tartsd

53 Káldor Verát, aki letartóztatásakor, 1956 decemberében várandós volt, 1958-ban jogerősen 3 évre ítélték, ezután még fél évet töltött a börtönben.

54 Az "A" Belosztály főnővére volt.

55 Angyal tüdőgyulladását és hörghurutját (amely az egész forradalom alatt kínozta őt) a Péterfy Sándor utcai kórházban kezelték.

56 Dr. Pajzs Zsuzsa.

ide a feneked, hadd bökjelek meg! stb. Eredmény: én ellógok a szobából, könyörgöm az injekció elhalasztásáért reggelig, s valami rendkívül fontos tennivalóra hivatkozva eltűnök a szeme elől, és ellépek a kórházból. A legközelebbi találkozáskor szemrehányások tömegét zúdítja a fejemre, s közli velem, hogy "meg fogok dögleni, ha nem teljesítem az orvosi utasításokat".

Pais doktornőt itt a kórházban ismertem meg, nem tudom, kicsoda, mi-csoda. Azt tudom, hogy rettenetes botrányt csinált a katonákkal és rendőrökkel, hogy engedjék be hozzám a haliba, ahol mindannyiunkat fogva tartottak, mert nekem ágyban a helyem, és azt tudom, hogy szívvel-lélcckel a forradalom, a nép igazsága mellett foglalt állást, s végcredményben eltúrte, hogy a forradalomért elszökjem az ágyból.

Ibi: Fekete, alacsony, szeplős kislány. Telefonon ismertem meg a hangját, október 23-a után, November 8-án személyesen is a kórházban. Azt hiszem, orvos, de lehet, hogy még medika, egyetemi hallgató. Segített munkánkban, s a New York ház védelménél is ott volt. Többet [naem], – de igen, igen még azt tudom róla, hogy a forradalom alatt halálosan beleszeretett egy bányász fiúba, Gyusziba, akit néhányszor láttam settenkedni körülötte, s telefonon keresztül suta szerelmi vallomásaiknak akaratlan fültanúja voltam.

Gyuri doktor: Fiatal, fekete, göndörhajú orvos. A kórházban ő jelentette a helyi forradalmárt a szememben. Higgadt, okos fiú, akinck szerepét ugyan nem volt alkalmam megismerni, de velünk mindig udvarias, segítségre kész volt. Amikor megkíséreltük a parlamenttel felvenni a kapcsolatot, úgy volt, hogy ő jön el a kórház részéről tárgyalni.

Tóth hadnagy: Közvetett kapcsolat volt közte és köztem. Annyiban, hogy Vékony Laci,⁵⁷ aki ömelllette volt katona, segített nekem a röplapokat széthordani. Tudom, hogy 25-én (okt.) kb. ő vette át a kórházban a szállítás, a gépkocsik irányításának vezetését, de november 4-én eltűnt, csak november 7-8-a körül jött vissza a kórházba. Ezt én (amikor közölték velem érdeklődésemre, hogy mi volt Tóth szerepe a forradalomban) kifogásoltam. Hogyan hagyhatja el egy vezető a kollektívát, forradalmi időkben, ő azt válaszolta, hogy a feleségénél volt. Úgy emlékszem, azt mondta, hogy Debrecenben. Ez az utóbbi azonban nem bizonyos. Annyi tény, hogy ő debreceni, vagy legalábbis ott volt katona. November 13-án vagy 14-én bevitték Vékony Lacival együtt a HM-be. Onnan másnap visszajött, mint az újonnan alakult karhatalom tagja. Közölte, hogy el fog menni végleg. Én ezt helytelenítettem, mert az volt a nézetem, hogy a kórházban a rend teljes helyreállításához szükség van rá. Annyi mindenféle ember volt ott, hogy azoktól éppen ideje volt már megtisztítani a klinikát. Nem adott határozott választ: de úgy tudom, ott maradt. Elfogásomig többet nem találkoztam vele. Sem politikai, sem emberi arcképét megrajzolni nem tudnám. Ő az egyike azoknak

57 Ez a név eddig csak Angyaltól származó forrásokban szerepel.

az embereknek a Péterfy kórházban, akiknek tevékenysége, állásfoglalása, tettei teljesen zavarosak előttem: olyan ember, akit azt hiszem, hogy nem ismerek.⁵⁸

Vékony Laci: Éppen, mint a neve. Magas, vékony fiú, katonacsizmában, de civil ruhában járt, s segített nekem gyártani és terjeszteni a röplapokat. Tóth főhadnaggyal jött Debrecenből, de valahová idevaló Pest környékére, a peremvárosok egyikébe. Tóthtal együtt a HM-be ment november 13–14-én, de annak ellenére, hogy Tóth azt mondta, hogy vissza fog jönni, nem jött vissza. Rokonai voltak ott érte, egy fiatal házaspár, keresték, de nem jött vissza.

Arról, hogy howá lett, éppenúgy nem tudok semmit, mint arról, hogy ki volt az a fiú. Két-három napon át volt, de sohasem állandóan – velem, úgy, hogy semmit sem tudtam meg róla. Fiatal munkásgyerek volt. Szerettem azt hinni, hogy nagyon becsületes ember.

Laci: A Baross tériek parancsnoka volt. November 2-án vagy 3-án láttam először őt, a Deák téri kapitányságon, a Nemzetőrség megalakulásának ülésén. Utána sebesülten találkoztam vele a Péterfy klinikán. Magas, barna fiú, nagyon szép, vörös hajú felesége van, aki egyszer ott volt, amikor meglátogattam Lacit a betegágyánál. Úgy tudom, két kisgyerekek is van. Forradalmi tevékenységét nem volt alkalmam megismerni, de egyszer beszélgettem vele kb. 10 percet, s ebből a beszélgetésből arra a következtetésre jutottam, hogy kommunistával van dolgom. Azt hiszem, hogy párttag is. Ideológiai vitánk volt – szintén egyetemi hallgató volt, s marxizmus szakos –, azt hiszem, nemzetiségi kérdésről: ebben nem értettük meg egymást. November 15-én felesége unszolására sebesülten elhagyta a kórházat, s többet nem találkoztam vele. Vezetéknevét sajnos nem tudom, s bizonyos, hogy nem is találkoztam a nevével sehol.⁵⁹

Szekeres Antal: Magas, erős, szőke férfi, 25 éves lehet. Vállalatomnál dolgozott mint kömüves. Amikor a Péterfy Sándor utcába visszamentem november 8-a után, ott dolgozott, mint önkéntes sebesültszállító és a konyhán is segédkezett.

Politikai állásfoglalását nemigen ismerem, de tudom, hogy 4 évet ült börtönben. Úgy tudom, hogy politikai ügyben ítélték el. Hogy miért, azt nem tudom, mert ezt is utolsó napon mesélte el nekem, s így részletes beszélgetés erről nem is folyt, nem is folyhatott.

58 Tóth Istvánt 1958-ban jogerősen 8 évre ítélték, 1963-ban szabadult. A perében nem történt utalás arra, hogy november 4-c után belépett volna az új karhatalomba.

59 Nickelsburg Lászlóról van szó, akinek édesanyja és testvérei 1944-ben a belsen-bergeni lágerben meghaltak. MDP-tag, de nem egyetemi hallgató, hanem (sztahanovista) műszerész volt. Nem két, hanem csak egy kislánya volt. November 1–4. között vezette a Baross téri csoportot, ezután önkéntes sebesültszállító lett a Péterfy Sándor utcai kórházban. E munkája közben megsebesült, azután a röplapok készítésében vett részt. 1959-ben jogerősen életfogytiglanra ítélték, majd perújrafelvétel után 1961-ben halálra, és augusztus 26-án kivégezték.

Munkájában, amíg ott dolgozott nálunk, hanyag volt. Örültem, amikor felmondott. Azonban meg kell mondjam, hogy mint magánember szerettem. Tetszett nekem az a határtalan vidámság, amivel az életet szemlélte, s ahogyan állandóan nők után futva mozgott benne. Biztos vagyok abban, hogy ez a fiú a legjobb szakember lett volna, ha a viszonyok békés mederben, emberségesen, a szocializmust bemocskoló vezetési hibák és bűnök nélkül folynak. Technikusnak tanult, s jó technikus lett volna belőle, vagy lesz is belőle.⁶⁰

Forradalmi tevékenységéből azt ismerem, amit november 8-ától nekem segített. Segített papírt hozni, enni hozott nekünk munka közben a konyháról és hajtogatta a kész röplapokat. Tudtommal 23-a óta a kórházban segített. Ezzel is, de kiölhetetlen humorával, derűs, kedves lelkesedésével sok barátot szerzett magának.

A szakácsok: Mivel névről egyet sem ismerek, együtt kell beszéljek róluk. Nőkről, férfiakról egyaránt. A konyha – kivétel nélkül mintha csupa forradalmárt állítottak volna oda – minden dolgozója a forradalom győzelme érdekében tevékenykedett.

Itt egyébként is reggeltől késő estig békés viszonyok között is igen megfeszített, gyors és sok türelmet kívánó munka folyt. És nehéz munka. De most október 23-a után rengeteg önkéntes segítővel, rettentő iramban, soha nem ürülő kondérokkal folyt a főzés. Itt főztek a betegek, a személyzet, a sebesültek, a környék pincébe szorult lakóinak egy részére, amíg nem zárták el bennünket teljesen, itt főztek kb. 100 fő részére a Tűzoltó utcai harcokhoz is.

Beszorultak az utcáról hajléktalanok, akiknek lakása összeomlott, látogatók maradtak itt, akik vidékről jöttek beteg hozzátartozóikhoz, vidékiek, akik szakadatlan hozták a kórházak részére az élelmet. Ők most mind itt kosztoltak, velük is számolni kellett. S a konyhában a gőz és fortyogó fazekak között, izzadtan és kifogyhatatlan kedvességgel jártak a konyha főhúr főkötős tündérei, a szakácsnők, mosogatónők, ételleosztók a meséskönyvbe illő pufók szakács utasításait követve, s főzték, főzték, főzték az ételt megállás nélkül 23-tól addig a napig, amíg engem le nem fogtak. És főzik bizony ma is éppen úgy, mint 23-a előtt.

Úgy tudom, így volt ez minden kórházban. Ők voltak a forradalom hadtápvonala. S ebben a munkájukban hősiessé, kitartóan, nagyszerűen végezték a forradalom által rájuk testált feladatot.

Hadd írjak ide egy szívettépő jelenetet, aminek tanúja voltam.

Az egyik néni, azt hiszem konyhai mosogató volt, sírva berohant a konyhába, éppen amikor ott voltam. A sírástól elcsuklott a hangja, vigasz-

⁶⁰ Szekeres valóban 25 éves volt 1956-ban. 1952-ben fejelentési kötelezettség elmulasztása miatt 6 évre ítélték, 1955-ben szabadult. A forradalom előtt a XIII. kerületi ingatlankezelő Vállalat műszaki vezetője volt.

talni nem lehetett. Nagy nehezen tudta csak elmondani, hogy miért sír; fia meghalt az egyik barikádon, és holtan hozták be a mentők. Próbálták megnyugtani, de nem lehetett. A konyha élete pedig folyt tovább, csak az asszonyok most már sírva végezték munkájukat. Ezt a könnyes munkát, amit akkor láttam és a fáradhatatlan kezeket, amelyek a forradalomért, az emberibb világ megteremtéséért serénykedtek itt, sohasem tudnám kitörölni emlékezetemből. Úgy jelenik meg előttem, mint a nemzeti összefogás jelképe, úgy is marad meg.

Erzsi: Magas, igen szép barna ápolónő. November 8-a után ismertem meg. A vezetéknevét nem tudom. Azt hiszem, a gyermekgyógyászatban dolgozott. A nap legnagyobb részét is ott töltötte. De a forradalomban jelentős szerepe volt, mindenkit ismert, mintegy összefogta önmagában az összes embert. A kész röplapok egy részét mindig ő vitte el, és juttatta tovább a város különböző részeibe, hallatlan energiával szervezve a forradalmat.

Jóformán semmit nem tudok róla, de beszéde, a környezettel való érintkezése, az a szeretet, amivel mindenki körülvette őt és bájos, tiszta szépsége nagy hatással voltak rám. Mindig terveztem, hogy szakítok egy fél órát arra, hogy beszéljek vele, de nem volt időm ehhez.

Mégis furdalt a kíváncsiság, hogy kivel állok szemben, s röviden így oldottam meg a dolgot: "Erzsi, mondd, párttag vagy te?" Ezt válaszolta: "Nemcsak párttag, de kommunista is. Úgy látszik rajtam?"

Igen, nagyon meglátszott. Azt hiszem, életem egyik legnagyobb vesztesége, hogy közelebről nem ismertem meg.

Ica: Húsz éves asszony. Hat-hét hónapos állapotos volt. Mint önkéntes ápolónő, úgy dolgozott október 23-tól a kórházban. Egy priccsen aludt az alagsorban, és ő adogatta a papírt a stencilhez és terjesztette a kész röplapokat. Magas szőke nő. Csak csodálni tudom, hogy terhesen is, munkásasszony létére olyan nagyon szívügyének tekintette a forradalmat, hogy ezért nemcsak a munkában, hanem még a szövegezésben is segített. Sokszor mondta nekem: Angyal, írd meg, hogy nem ellenforradalmárok, hanem munkások vagyunk. Nem banditák, hanem hősök. "Így néz ki egy bandita" – mondta, szétnyitotta a kabátját és a hasára mutatott és nevetett hozzá.

Jaj istenem, Ica, ha Maga tudná azt, hogy mennyire nem akarják megcserélni ezt, de ha Magára gondolok, bizalom tölt el: meg fogják érteni még a Maga gondolatait, érzelmeit, tetteit s a forradalmat is.

Akos: Középtermetű, barna fiú. A New York palotát védte. Vezetéknevét nem tudom, pedig bemutatkozott nekem. A felesége is vele volt a Péterfy klinikán egyszer, amikor bejött hozzánk. Látogatása Gáli Jóskának szólt, aki ismerte őt a New York házból.

Úgy tudom, hogy tagja volt a pártnak. Ha nem így lenne, akkor is bizonyos vagyok abban, hogy marxista-leninista. Foglalkozását nem tudom: külseje

után ítélve értelmiségi foglalkozású lehet. Hogy műszaki, vagy más beosztásban dolgozott-e, hol, azt nem tudom.

Eörsi István: Alacsony, szőke fiú. Gyorsan, szinte kapkodva beszél. Az utóbbi években hirtelen megkopaszodott, s a régen göndör, szőke, halványbőrű amorfej, ami olyan kedvessé és gyerekesé tette őt, eltűnt, s helyébe egy korán bölcössé formálódott homlok ült, a halványkék szemek könnyed varázsa komorrá és mély tűzivé vált. Megférffiasodott hamar ez a 25–26 éves ifjú költő. Megnősült, Pártos Verát vette feleségül, egyetemi osztálytársamat, aki a marxizmus-leninizmus tanára valamelyik budapesti iskolában, és végtelenül okos asszony. Két kis gyerekük is van, s a két gyerekhez nagy-nagy szeretettel ragaszkodnak.

Eörsi, mint mondtam, költő. Költő, akinek remek tolla és éles satirikus humora sok bosszúságot okozott a szektánsoknak, mert éles hangú versei a "Julien Sorel", a "Moziban", a "Látlak az utcán lépni...", a "Te kedves lány" és sok apró írása kíméletlenül ostromozta a pártban kialakult szektás szellemet, a bürokratikus apparátus káros terebélyesedését, a marxizmus alkotó szellemének gúzsba kötését.

Eörsi és felesége is párttagok és kommunisták.⁶³ Mindketten Lukács György tanítványai. **Eörsi** az egyetemen Lukács György adjunktusa 1956 óta.⁶⁴ Élesen, borotvaélesen "vág az agya". Nagyon okos férfi, olyannyira, hogy okossága gyakran terhes is. Így van ez a személyes érintkezés során, és így van az írásaiban is. Költészetének könnyedségét, formai tisztaságát erősen elnyomja az okos, gyakran okoskodó mélység, a puritán egyszerűséggel és nem költői átéléssel ihletett irányzatos politizáló hang. Ez mégsem csökkentíri írásainak értékét, csak tévedései lesznek nyilvánvalóbbak, ha meglátásainak történelmi időállósága cáfolatot kap az élettől. Innen ered **Eörsi** ingadozása is politikai állásfoglalásaikor. Első verseskötetének néhány darabja minden igazságot nélkülözővé vált a történelmi változások folytán. Éppen okossága az, ami egyben bűne is költői munkásságának. Mert mint mondtam, ez az okosság okoskodással párosul, s ez az okoskodás az érdekek okos számításán alapul, s helyenként megalkuvásra kényszeríti őt. Ez természetesen erősen megérzik alkotásai egyikén-másikán, magánéletén is. Egyszerűen szólva: **Eörsi** a marxizmust elméleti vonatkozásban nagyszerűen érti és alkalmazza addig, míg a magánéletét nem veszélyezteti. Meg is írja forradalmi verseit már 1954–55-ben, de íróasztalba dugja, míg a kellő veszélytelen pillanat el nem jön a kiadásra, a közlésre. Ebben a tartózkodásban odáig megy, hogy még a legközvetlenebb környezetének sem mutatja meg "veszélyes" verseit.⁶⁵

63 Sohasem voltak párttagok.

64 **Eörsi** 1956 őszén Lukács György aspiránusa lett. Ez a beosztása 1956. november 4. után nem realizálódhatott.

65 **Eörsi** emlékezete szerint egyetlen versét sem dugta el, s határozottan állítja, hogy a legközvetlenebb környezete előtt egyetlen írását sem rejtette el.

1952 óta futólag ismerem. 1955-től közvetlenebb a kapcsolat közöttünk. Sokat ultiztunk együtt. Ultizásainkról remek kötetményt írt, ami megjelenik új kötetében. Ez a vers egyike **Eörsi** legforradalmibb verseinek. Nagyon szép formában vall hitet a vakmerő forradalmi magatartás, a tettek mellett.

A forradalomban mindvégig részt vett. Ott volt az első tüntetéseken. Többször találkoztam vele a Parlamentben is, ahol Lukács György mellett volt. Látogatóban volt nálunk a Tűzoltó utcában, s végül segített egyszerűen a röplapok fogalmazásában a Péterfy klinikán, ahová Gálival jött, s egyszer a felesége is eljött oda. Lakásuk, azt hiszem, megsérült.

Tőle származik a nagyszerű jelszó, az első tüntetés jelszava, amit a Parlamenttől a stúdióba menet kiáltottunk: "Ne hallgassunk Gerőre, úgy jutunk csak előre!"⁶⁶

Forradalomban is költő volt elsősorban, és csak másodsorban politikus, annak ellenére, hogy az utca mindenkit aktív politizálásra kényszerített s állásfoglalásra minden kis és országos kérdésben. Így természetesen léptést sem tudott tartani az eseményekkel, mert míg ő egész nap a Parlamentben volt, s hatása alá került az ottani bizonytalankodásnak és a vezetés közötti pártharcoknak, az utca alkotta, átalakította a helyzetet. Mint mindenki, aki a Parlamenttől várta ezekben a napokban a kibontakozást, **Eörsi** is csalatkozott a Parlamentben, az ottani politikusokban. Ezt a csalódást nem sikerült eloszlatni benne későbbben sem. Ez őt magát is bizonyos passzivitásra készítette és lehangolta. Nagyon tragikusnak látta a kibontakozás lehetőségeit, s a drámai összeütközést a nép és a népi hatalom vezetői között nem a forradalom győzelmébe vetett hittel, hanem a forradalom bukásának lehetőségeiben való végtelen meditatálással fogadta november 8-a után.⁶⁷

Hiába igyekeztem bizonygatni előtte az események lefolyása alapján, hogy a forradalom bukása történelmileg lehetetlen, mert szocialista forradalom van, s nincsen olyan osztály Magyarországon, mely ellenforradalmi rendet tudna a szovjet hadsereg jelenlétében megvalósítani, még akkor sem, ha a beavatkozás a történelem legnagyobb ellentmondása is, ő fatális tévedésnek tartotta ezt az álláspontot és bizalma megrendült.⁶⁸

Ennek ellenére úgy látom, hogy **Eörsi István** költői munkássága, emberi magatartása a forradalom alatt és előtt, a forradalom szellemi előkészítésének szocialista munkáiban kitörölhetetlen érdemeket szerzett s bizonytalanságai jóhiszemű tévedések voltak, s a magyar népért való aggodalom szülte őket. Versei, műfordításai, különösen Heine "Németország"-a és

66 **Eörsi** erre nem emlékszik és nem tartja valószínűnek.

67 A kórházban elkészített röplapok tartalma alapján megállapítható, hogy Kádárék megítélésében nem volt különbség Angyal és **Eörsi** álláspontja között.

68 Több visszaemlékező szerint a Péterfy Sándor utcában Angyal is totális vereségnek fogta fel a szovjet beavatkozást, olyannyira, hogy túl sem akarta élni. Nem tudjuk, miért változott ezzel kapcsolatos állásfoglalása, kizárható azonban az a feltételezés, hogy taktikai megfontolásból fogalmazott visszafogottabban.

Thomas Mann tanulmánykötete a legjelentősebb szellemi munkák között vannak, melyek a humanizmus és a munkásosztály forradalmi fejlődésében rendkívüli jelentőséggel bírnak. Eörsi István szerepét az ifjúság forradalmi előkészületében és harcában fontosnak, hasznosnak, pozitívnak tartom.

“Marika:” diáklány, tizenhat éves lehet. Barna, szép bakfis. 10-én, vagy 11-én elfogták, de két nap után visszaengedték. Ezt úgy magyarázták, hogy azért van, mert Marika bátyja ÁVH-tiszt volt. Nem is akarták, hogy segítsen a rölapok terjesztésében, de nem engedtem, hogy bennünket terrorizáljanak elvakult nézetekkel, és Marika közvetlenül segített a továbbiakban a stencil-húzásban.

Igen értelmes fiatal volt, telve lelkesedéssel, a forradalom iránti rajongással, és úgy dolgozott a sebesütek ellátásánál, a rölapok terjesztésénél, hogy párját kellett keresni.

Úgy tudom, hogy nem fogták el akkor, amikor engem elfogtak, mert ő ott-hon aludt mindig, és nem maradt a kórház alagsori hálóhelyiségeiben alvó kisegítőszemélyzet, vidéki ott szorultak és környékbeli lakók között, akik még 15-én éjjel is ott aludtak a kórházban.

“Jugó”:⁶⁹ fekete, délszláv férfi: jugoszláv. Úgy tudom, sofőr. Itt ismertem meg a Péterfy klinikán. Egyike volt azoknak, akik minden nap jöttek rölapért. Nem tudom, hogy mióta él hazánkban, de tőrhetően beszél magyarul. Nevét nem tudom, de tudom, hogy kommunista. Ez öt perces beszélgetésből, s abból, ahogyan a rölapok szövegét fogadta, kiderült. Mert itt kell megemlítenem, voltak, akik felhúzták az orrukat rölapjaink marxista-leninista tartalma, a szocializmus megvédésére való felhívás miatt, mert – mint mondták – Rákosi módszerei még a jószándékú emberek egy részét is átformálták, még hozzá úgy, hogy félnek még a szavak azonosságától is, amit vérrel mocskol be a forradalom előtti vezetés néhány korlátolt szektánsa és gyilkosa.

“Jugó” részvételében a rölapok terjesztésénél az a jelentős számomra, hogy a meggyalázott magyar–jugoszláv barátság első, tettekben megnyilvánult jeleltsége volt ez a közös munka a szememben. Bár én sohasem lehettem rossz viszonyban – mint ahogy a magyar nép sem volt soha, csak egyes vezetői, akik a nép nevében beszéltek – a jugoszláv néppel, mert legjobb barátom, a fasizmus ellen küzdő partizánfiú a szovjet hadsereggel együtt – mint szovjet katona – később részt vett Budapest felszabadításában, s 1945–49 között Magyarországon jóban-rosszban együtt voltunk, mindaddig, amíg a tragikus tájékoztató irodai határozat, majd a farkasvladimiri

69 “Jugó”-t nem tudjuk azonosítani.

ÁVH⁶⁸ menekülésre nem készítette Kos Ostoja tengerészkapitányt. Barátságunkat azonban ez sem tudta eltépni, mert a legutolsó napokig leveleztünk, állandóan csak arról beszélve, hogy jönnek a békésebb napok, s mi ismét együtt leszünk.⁶⁹ (Egyébként erről a jövőről írott versem Splitben, úgy tudom, egy irodalmi hetilapban megjelent szerb fordításban.)

"Jugó" segítségével azt láttam megvalósulni itt, azt a régi barátságot, ami a két nép között évszázadok óta fennáll, vezetőinek minden erőszakosan szított nacionalizmusa ellenére.

Jugót november 15-én este láttam utoljára, akkor vitt röplapot.

Pavlov[,] Vaszil Petrovics:⁷⁰ Alacsony, zömök, fekete férfi. Itt kell szóljak róla a "Jugó" után s vele együtt. Mert a vele, Vaszillal való kapcsolatunkban és a Jugóval való kapcsolatunkban, az életben lefolyt események: közös cselekedeteink alapján tudtam értékelni és lemérni a kis és nagy népek, nemzetek összefogásának, egyenlő alapon, egyenlő felekként való együttműködésének lehetőségét és jelentőségét. Együttműködésünk tanúbizonyság arra, hogy minden korszakban testvéri barátságban éltek a népek egyszerű, igaz gyermekei. De korunkban megérett az emberi társadalom arra, hogy lerázza magáról a kizsákmányolás igáját, és lévetközve a kapitalista vagy feudális társadalmi rend gazdasági és szellemi korlátait, melyek "átöröklődtek" 1917 után s tápot kapnak a még valóságként, jelentős hatalomként élő kapitalista világgazdaságtól és annak szellemi és politikai termékeitől (a propagandától a szépirodalomig, a megalkuvó szociáldemokráciától a nyílt fasizmusig), megteremtse minden nép között, de elsősorban a szocialista fejlődés útjára lépett népek között a teljes egyenjogúságon alapuló barátságot. Pavlov Vaszil Petrovicsal való barátságomat a forradalom alatt ezért a Tűzoltó utcai forradalmi harc legfontosabb eseményének tartottam és tartom. Nem véletlen, hogy minden kísérletünk, mellyel a tüzszünetet követeltük, az azonnali tárgyalásokat követeltük, írásos dokumentumainkon aláírásként három nevet szerepeltet a IX. kerületi forradalmárok megbízottjaként: Csongovait, P. Vaszil Petrovicsot és engem. Abban az autóban, amit parlamentar autóként elindítottunk, hogy a követségre (szovjet követségre) menjünk tárgyalni november 6-án este 9 órára, s amit harminc méter után szétlőttek (motort és a gumikat, a hátsó ablakot lötték ki) ott ült P. Vaszil Petrovics is.

Hogyan került ő hozzánk? Ki volt? Mit tett? Hogyan barátkoztunk össze?

Úgy tudom, az őrség hozta be sötétedés után a Tűzoltó utcai Garázsipari Vállalat garázsába, ahol a központunk volt. Ténfergett az utcákon, és nem

68 Farkas Vladimír a legkíméletlenebb ÁVH-s tiszti hírében állt a rendszerváltásig. Ezzel kapcsolatos bizonyítékok azonban nem kerültek elő.

69 A szerb "Jean" becenevű volt kollégistársáról van szó. A Rajk-ügy után kiutasították az országból és Jugoszláviában kivégezték. Lukácsy András: Felismerem-e Angyal Istvánt? Magvető Könyvkiadó, 1990. 61. o.

70 Lehetőséges, hogy ez álnév.

tudta igazolni magát. Behozták, megetették s azt mondták neki, hogy a parancsnokot meg kell várni, mert nincs itt. Mert Vaszil csak velem akart beszélni, és közölte, hogy olyan fontos ez, hogy senki másnak meg nem mondja.

Ez az ember azonban úgy volt öltözve, mint a leg[el]esettebb koldus. Pufajka volt rajta, a pufajka szurtos és piszkos, mintha egy óban hált volna, arca is szurtos, ami egy fekete arc esetén még nagyobb elhanyagoltságot mutat, mint amilyen a valóságban fennáll. Ehhez az [el]esettséghz járult még az is, hogy Vaszil kicsit hadarva, furcsán beszél nemcsak magyarul, de oroszul is, mintha dadogna. Gondoljuk el, mindezek után, hogy ez az ember még játssza is a koldust, a csavargót. Azonnal érthető lesz az a közömbösség, amit két napig tanúsítottam iránta, s azonnal érthető lesz az is, hogy valahányszor szóltak arról, hogy itt van ez a "messziről jött ember" és mindenáron velem akar beszélni, azt mondtam, hogy mindenki azt hiszi most, hogy én tudom meggyógyítani a baját, pedig én nem tudom úgyse – küldjék el. Azonban Pavlov Vaszil Petrovics nem volt ilyen könnyű ember, őt nem lehetett elküldeni, sőt elkergetni sem. Ha akármeddig vár, ő velem akar beszélni. Így is lett. Várt másnapig. Akkor röviden azt mondta, hogy beszélni akar, mondandója van. Én kérdeztem, hogy micsoda. Azt felelte, hogy négy szemközt eimondja. Ott volt velem Göndör a szobában. Göndör megsértődött,⁷³ azt mondta: Ugyan, ezzel az Ilkovicstöltelékkel bajlódasz, Angyal, hagyd. De mondom, hát legalább tud oroszul, ez mégis segít valamit: ha lesz időm, beszélgetünk – mondtam Vaszilnak. Addig érezze otthon magát itt, enni ugyanazt egye, amit mi eszünk, és ha olyan fontos a mondanivalója, ám várjon. Bevittek neki ágyat, pokrócot hozott magának a garázsasztortól, evett és aludt egész nap. Rá se hedcritett semmire: éppen mint egy igazi csavargó, később sokszor mondta nekem nevetve, hogy "mit, Titóletek még ellenségeitek is megszökhetnének, ha fogságba ejtitek, mert nem vigyáztok rá. Én, ha nem akartam volna veletek maradni, úgy elmegyek, mint a sicc!"

Haza jövök valahonnan a városból, hallom ám már a kapuban, hogy a csavargó addig botrányozott, hogy hallgassák meg, amíg Csongovai meg Göndör felmentek vele az emeletre s most ott folyik a kihallgatás. Felmegyek, ott van Vaszil, Olaf, Göndör, azt hiszem Rajczi egy csomó fiúval, és Vaszil mesél, és megdöbbenően megváltozott. Én láttam az "Ezerarcú hős" című szovjet filmet: ahogy beszélt, hirtelen az jutott eszembe. Az az ember, a csavargó, az "Ilkovicstöltelék" – ahogy Göndör mondta – olyan változáson ment át, hogy ilyet nekem még az életben nem volt alkalmam tapasztalni.

Beszélt, kicsit – ahogy már mondtam – akadozva, de csodálatos értelmességgel, meggondoltan: szavai intellektuelt állítottak eléim, nagyon okos em-

73 A többi forrás közül (beleértve az Angyalról származó vallomásokat is) egyik sem említi "Göndör" jelenlétét a "Vaszil"-történetben.

bert, aki kibújt szinte a piszkos, elhanyagolt külső alól s más emberré lett. – Vannak orosz barátaim, s mint mondtam fentebb, a legjobb barátom is szláv fiú; igen jól ismerem a szláv értelmiségi típusát. Nos, hát Pavlov Vaszil Petrovics átvedlett az orosz intelligencia sajátos emberévé. Ott a szobában többé nem egy csavargó, hanem Vaszil, a szovjet katonatiszt ült. Érdekes, hogy ekkor vettem észre, hogy milyen finom kezei vannak ennek a fiúnak. De ezer más intéznivaló dolgom volt, mennem kellett. Rettenetesen "letoltak" a fiúk, s erőszakkal akartak ott tartani, arra hivatkozva, hogy ez a legfontosabb dolog. Szirmai, azt hiszem, ő volt, azt mondta, szerezzek egy magnetofont legalább, ha elmegyek és nem maradok itt, hogy a Vaszil által mondottakat magnószalagra vegyűk. Elmentem és az Eötvös Kollégiumból kértünk egy magnetofont a diákoktól. Nagyon szívesen eljöttek felvenni Vaszil szavait, miközben benn vagy 20 ember jelenlétében ment a [fel]vétel, végre tudomásomra jutott, hogy Vaszil kicsoda, miért jött ide, mi történt vele.

Vagy Szirmai vagy Csongovai mondta el a másik helyiségben, hogy Pavlov Vaszil Petrovics szovjet főhadnagy. Papírjaival igazolta ezt. Ezek a papírok Zalaegerszegről Záhonyba szóló útirendelvények voltak, melyek az ő nevére szóltak. A közbülső állomásokon, ahol megállt, az ottani katonai vagy tanácsai hatóságok igazolták továbbutazási jogát. Ide a Tűzoltó utcába azért irányították, mert fel kellett derítenie, hogy hányan vagyunk, milyen fegyvereink vannak, kik a vezetők és szocialisták, kommunisták, vagy fasiszták-e.

Miután Vaszil meggyőződött arról, hogy a forradalmárok munkásfiatalok, a vezetők a népi demokrácia új munkásértelmisége és ifjúmunkások, javarészt tagjai is a pártnak, azt mondta, hogy erről ő a rádióknak is nyilatkozni akar és mellénk áll, hogy minden banditizmus és ellenforradalmi kísérlet esetén velünk együtt harcoljon.

El kell mondjam azt, hogy Vaszil senki mással nem akarta közölni, hogy ő kicsoda, csak velem. Ezért két pofont kent le neki valamelyik fiú. Hogy melyik, azt nem tudom, mert nem voltam ott, de Vaszil elmondta nekem később. Nem panaszképpen, de fejcsóváiva. Emiatt a pofon miatt lekaptam Csongovait, Szirmait, Göndört és azokat, akik bent voltak a szobában, mert nem tudtam, melyik csinálta. Vaszilnak viszont megmondtam, hogy a pofont nem helyeslem, de mert összevissza hazudozott először a fiúknak – ezért megérdemelte. Az igazságot mindenki előtt ki lehet mondani, ha nem gyáva hozzá az ember. Ugyanekkor mondtam meg Vaszilnak azt is, hogy a két lesipuskást, aki Csongovaira rálőtt, csak mi engedtük el két-két pofonnal s futni hagytuk. Ilyen embereket nem a forradalom szigorúbb törvényei, de békés polgári törvények is súlyosan megbüntettek volna. Mi pedig, mint a rossz gyereket az iskolában a dühös tanító, felpofoztuk, és elintéztünk volt az ügy. Vaszil azt felelte erre, hogy nagyon szép ez így, ahogy csináljuk, de erőszak ellenébe erőszakot kell állítani, hiszen bármilyen szépen béget a bá-

rány, a farkas mégis felfalja. Egyszóval Vaszil nagyon enyhének találta az elintézését egy gyilkossági kísérlet esetén, ami itt nyilvánvalóan fennállt. S ráadásul részegek is voltak a lesipuskások.

Vaszil nyilatkozatát elvitték, én pedig beszélgettem vele, most már barátokként kezelve egymást. Akkor mondta el Ő, hogy ha nem megy vissza 24 órán belül a parancsnokságra, a szovjet csapatok támadni fognak. Ezt én nem akartam elhinni neki, de olyan meggyőzően állította, hogy mégis, nehogy valami tragédia történjen s a fiúk unszolására éjjel mégis elindultunk a Parlamentbe, hogy ott a párt vezetőivel közöljük ezt. – Hogy ennek az útnak mi lett az eredménye és hogyan folyt le, azt másutt már megírtam.

Ez időtől Vaszillal az utolsó percig egymás mellett voltunk. November 4-e után Vaszil segítette a géppisztolyok tisztán tartásában, velem volt minden úton, amit az István kórházba és a Gát utcai pékségbe tettünk, segítette a kenyér cipelésénél, több ízben beszélt telefonon a szovjet követséggel, s Ő is mindenáron azon volt, hogy megmentjük a kerületet a további vérontástól. Hogy ez nem sikerült, annak okát abban látom, hogy nem tudták időben értesíteni a IX. kerületben harcoló szovjet alakulatokat arról, hogy minket át kell engedjenek parlamenterként a városra. Úgy történhetett meg, hogy a parlamenten autóra rálöttek és fehér zászlókkal sem hagytak átjutni minket az utcán.

Pavlov Vaszil Petrovics remekül viselkedett, bár sokszor félt, amikor a tűz alatt tartott utcákon, pincéken, kerítéseken kellett átjutnunk, hogy a külvilágtól elzárt kerület egyetlen telefonjához, az István kórházba érjünk. A Márton utcánál mindig nehezen jutottunk át. Napokig feküdtek ott azok a halottak, akik az állandóan tűz alatt tartott utcán megkíséreltek átjutni, s ott lelték halálukat. Itt Vaszil alig mert utánam jönni, hiába mondtam neki, hogy úgymint itt kell meghalnunk, ha vigyázunk, ha nem. De nekünk nem szabad, mert a forradalomban szükség van ránk, át fogunk jutni. És valóban, mintha nem fogott volna a golyó rajtunk, az aknák és az ágyúlövedékek, mindig "megúsztuk" valahogy.

Pavlov Vaszil Petrovics könyörgött, kiabált, káromkodott a telefonba a szovjet követséggel beszélve, hogy értsék meg, munkásifjakat lőnek itt halomra, békés lakosságot. Jöjjön ide valaki, vagy hagyjanak minket odamenni, hogy megértsük egymást. Veszélyben van a régi bizalom, ami élt az emberekben a Szovjetunió iránt. S mégis, minden próbálkozásunk sikertelen volt. Kívüli jutni a bekerített kerületeken nem tudtunk. Elkeseredésünkben sírni tudtunk volna, de a tehetetlenség nem adott még ehhez sem erőt. Már napok óta alig aludtunk. A Gát utcai pékség padlóján dőlünk le néhány órára, vagy egymás mellett a BM garázs melletti házban, egy hordágyon aludtunk egy-egy keveset. Azon tanakodtunk, hogy miért e testvérharc? Milyen érdekekért? Miért öli itt a szovjet katona ágyúval a magyar munkásifjút, miért kell nekünk azok ellen harcolni, akik 1945-ben megszabadít-

tottak minket a német fasisztáktól, és módot adtak arra, hogy megalkossuk a munkások és parasztok szabad, szocialista államát itt.

Pavlov Vaszil Petrovics a szovjet tiszt szemével, én a szocializmusban töretlenül hívó magyar építész szemével néztem, és láttam. De együtt, egyért harcoltunk; azért, hogy megerősödjék a szocialista világ egysége, hogy érjen véget az önkényeskedő kiskirályok, a mi bőrünkön és vértünkön hízott új urak, a szektánság, a sztálini önkény, a berijai terror és a rákosista módszerek kora, hogy a hazugságok és a hitegetések helyét az életben a kis és nagy népek barátsága, a dolgozó milliók ténylegesen gyakorolt hatalma: a proletariátus diktatúrája váltsa fel, azok diktatúrája helyett, akik az ő nevében a hatalmat gyakorolták és zsarnokokká lettek és a munkások gyilkosaivá. Mi jobban féltettük a szovjet–magyar barátságot czeleknél a nagyhangú vezéreknél, mert életünket vittük az utcára ezért a barátságért és a barikádon egymás mellett védjük házainkat Pavlov Vaszil Petroviccsal, saját vérünkéből való munkások fiai szovjet katonákkal szemben, akiknek azt mondták, hogy mi fasiszták vagyunk. Ezt a drámai ellentmondást mi magunkban éreztük, nem távol a harcoktól, hanem az első vonalban. Mindketten fegyverrel a kézben november 4-e után is négy napig kíméletlen aknátűzben. Mi nem azt mondtuk, hogy "ruszki, haza!", amikor mellettünk csapkodtak a lövedékek, hanem azt, hogy "Nem lehet szabad az a nép, mely más népeket elnyom!" – Azt mondták ránk, hogy fasiszták, banditák, ellenforradalmárok vagyunk. Mi azt mondtuk: hazugság. Diákok vagyunk, munkásfiatalok vagyunk, értelmiségiek vagyunk és a szocializmusért jöttünk a barikádokra.

Pavlov Vaszil Petrovics közöttünk volt, ő látta és belátta, hogy rettenetes tragédia történik, ha nem értünk úgy szót a szovjet parancsnoksággal, mint mi egymás között. Nem tudtuk megvalósítani.

Amikor 8-án vagy 9-én elhagytuk állásainkat, Pavlov Vaszil Petrovics velem akart jönni. Egy nő, akit nem ismertem, oroszul beszélt hozzá, s míg én valamit intéztem, magával vitte Vaszilt.

Mesélték, hogy Vaszil szovjet harckocsin szedte össze a Tűzoltó utcai forradalmárokat és engem is keresett napokig. Tüvé tette a kerületet értem. Az István kórházban is volt. Nem tudom, mit akart, jót vagy rosszat. Én hiszem, hogy jót, mert a barátságának, a mi kettőnkének is és a két népének is, csak ez lehet hasznos.⁷⁴

Az én anyámat megölte a fasiszmus, nővéremet felakasztották Breslau⁷⁵ mellett 1944-ben, miután vérecek fogták el szökés közben. Engem Sachsenhausenből a szovjet hadsereg szabadított ki 1945-ben. Abból a politikai lá-

74 Más vallomásokból kiderül, hogy Angyal nagyon vigyázott arra, hogy ne kerüljön a szovjetek fogságába, mert ha mástól nem, de egy újabb deportálástól tartott. "Vaszil" feltehetőleg szovjet kém volt.

75 Valószínűleg: Birkenau.

gerből, ahol az európai munkásmozgalom legharcosabb férfijait és asszonyait gyilkolták a fasiszták. Itt éltem öt hónapig közöttük, a lengyel munkáspárt, a belga, a francia, a holland, a német kommunisták legjobbjai között. Nem felejtettem el, hogy a szovjet katonának köszönhetem az életemet. Nem felejtettem és nem felejttem. De ezt a barátságot Pavlov Vaszil Petroviccsal való barátságommal ápoltam, Gorkij és Lenin, Puskin és Lermontov, Csernisevszkij és David Djutsch [?] eszméin, művészetén, tettein keresztül, s az egyszerű szovjet katona és munkás tettein keresztül tudom elfogadni, csak egyenlő alapon, csak egyenlő felekként (lett légyen is 280 millió szovjet nép és 10 millió a magyar) barátságunkat, miv. d a két nép szocializmust épít. Szocializmusban pedig nem lehet alacsonyabb rangú és magasabb rangú fél. Lehet a fejlődés folyamata alapján szükségszerű fontossági sorrend, amit a kapitalizmus egyenlőtlen fejlődése, mint káros örökséget országainkra hagyott, de nem lehet különbség törekvéseink között, mely teljes egyenjogúság alapján érhető csak el.

Csak tetteink és a történelem dönt ebben a kérdésben. Pavlov Vaszil Petrovics és én közös munkánkkal, amit a forradalomban vittünk, ezt az egyenjogúságot képviseltük, ezért harcoltunk. A szovjet–magyar barátság nem szavakban, hanem cselekedeteinkben tükröződik.

1956. december 8.

Angyal István

BM Történeli Iratára V-143660/1 Kalusi Sámuel és társai vizsgálati jegyzőkönyvei között kézzel írt fogalmazvány Angyal István saját kezű aláírásával.

Angyal István saját kezű vallomása

1956. november 16-án, azon a napon, amikor anélkül, hogy egyetlen szóval közölték volna velem, hogy miben vétkeztem az állam írott törvényei, a nép érdekei és a forradalom íratlan, gyakorlati törvényei ellen, nagyon sok olyan tényt kellett tapasztalnom, ami a forradalomban elkövetett hibáinkra, bakiövéseinkre, ostobaságainkra terelte elsősorban a figyelmet.

Ott vannak mindjárt az elfogatás körülményei: Bejön egy kórházba 50–60 karhatalmi alakulathoz tartozó személy, felfegyverkezve, egészen különböző ruhákban: civil, katona, rendőr, vegyesen, s miközben a rádió a törvényesség biztosítását, a forradalom győzelmét üvölti a fülünkbe: elfognak bennünket minden törvényes forma megkerülésével, letartóztatási parancs nélkül, sőt banditának és ellenforradalmárnak neveznek. (Hogy ez "jóindulatú", "hasznos" stb. volt-e vagy nem, más kérdés, itt az alapvető ellentmon-

dásra kívánom felhívni a figyelmet az "állam" szavai és tettei között.) Ha ez elszigetelten történik, távol a civilizációtól, egy erdőben, ahol felfegyverkezve "meglepnek" bennünket, akkor egyszerűen az erőszak pusztá ténye, az erősebb hatalma érvényesül és nincsen probléma. Itt azonban az ország második legnagyobb kórházában történt mindez fényes nappal, a kórházi személyzet, a betegek, a látogatók, kb. 5000 ember⁷⁶ jelenlétében, akik nagyon jól tudták, hogy az elfogatás törvényellenes és forradalomellenes: néppellenes. Mégis passzív gyűlölettel, képtelenül a cselekvésre, nézték, hogy húsvakat-vérüket, barátait, védelmezőiket, a forradalom egyik fontos kis közösségét elhurcolják.

Mi tükröződik ebben a jelenetben, a forradalomnak, a magyar életnek milyen súlyos hibája?

Az egyetemes összefogásnak, a kommunisták igazi erkölcsének hiánya, annak az elvnek gyakorlati megvalósítása, amit száz év óta megől a munkásosztály, a szocialisták, a mozgalom: "Egy mindenkiért, mindenki egyért!". Ezt az alapvető elvet tapostuk mi sárba az elmúlt 12 esztendőben, emiatt voltak nálunk Rajk-percek, emiatt gyakorolhattak terrort felettünk Farkas Vladimir típusú, elembertelenedett egyének, ezért hurcolhattak internálótáborba ártatlan, tiszta életű munkásokat és kommunistákat, emiatt torzult el a párt politikája azok egyéni rögeszméinek irányába, akik mindent képviseltek itt, csak a munkásosztályt és a marxizmus-leninizmust nem.

Első és legnagyobb bűnünk és már jóvátehetetlen nemzeti bűnünk, hogy saját nyugalmunkat többre becsültük, mint a nemzeti lét és a szocializmus tisztaságának megőrzését. Hogy élni merésztünk mi, fiatal marxisták azután, hogy nálunk be lehetett menni egy lakásba, éjjel el lehetett hurcolni a ház lakóját s ismeretlen helyre vinni s ott megölni, hogy nálunk nyilvános tárgyalás nélkül ölni lehetett embereket, sőt mi tapsoltunk is a gyalázatos tetteket végrehajtóknak, atyánknak, tanítónknak neveztuk s ahelyett, hogy a falakra írták volna saját vérünkkel, hogy "Gyilkos a Rákosi-klíkk", hagytuk, hogy felpakolva vagyonát elhagyja munkásmozgalmi érdemeit fitogtatva az országot. Ez a mi első bűnünk, a gyávaságunk, mely egyéni volt és nemzeti. Párttagoké volt és pártonkívülieké, azoké is, akik a forradalomban a kormányban részt vettek és részt vesznek. Kádár János bűne is, aki "elhitte" Rajk László bűnösségét, aki elhitte, hogy a forradalom ellenforradalom, mert a lámpavas is forgalomba került. Csak később látta be ő is és más is (még előbb, folyamatosan 1949-től 1953-ig), hogy azt, amit mi különféle-képpen magyaráltunk, az egyszerűen gyávaság. Gyávaság és semmi több. És én magam ugyanúgy gyáva voltam a forradalom alatt, néhány esetben és meghajoltam a tekintély, a kor, a tapasztalat előtt. Legsúlyosabb következménye annak a gyávaságnak volt, amit Kádár Jánossal szemben tanúsított-

⁷⁶ Ez valószínűtlen szám.

tam, amikor azt mondta, hogy közénk jön a Tűzoltó utcába és vezetni fog bennünket, meg kellett volna fogni, beleűtteni erőszakkal az autóba és elvinni. És nem visszaengedni a Parlamentbe, hanem ott tartani a nép között, Münnichhel együtt, hogy onnan irányítsák a forradalmat, s ne vidékről, tankokkal, belátva később, hogy ez helytelen volt. Ezért a gyávaságért történelmi felelősséggel tartozom.

A nemzeti gyávaság felélesztésének, feléledésének első példája előttem a Péterfy klinikai eset, ahol 5000 ember hangtalan tiltakozása ellenére, törvénytelenül elvittek kb. 100 embert, nőt, férfit, fiatalt, öreget, ártatlant és gyanúsíthatót vegyesen. *Alla rinfusa*, vagyis ömlesztve!

Látni kell tehát, hogy a néma tüntetés, a belső ellenállás mit takar és mire vezet. Minden törvényteleniség ellen azonnal tiltakozni, azonnal tenni kell. A legkisebb embertől a legnagyobbig: szóval sajtóban, rádióban s ahol a szép szó nem elég, ott tettekkel, harccal. Az igazság elbírja a nyilvánosságot. A nép érdekeit védem, ehhez különösebb bátorságra nincsen szükség.

A második hiba, amit elkövettünk, a túlzott bizalmatlanság, az emberek, a nép különböző rétegei, az állami alkalmazottak, a rendőrség, a BM munkatársai iránt.

Mikor lett ez nyilvánvalóvá előttem? Hát elsősorban is akkor, amikor a Tűzoltó utcai BM garázs sofőrjei, BM alkalmazottak (akikről sokan azt hitték, hogy azonosak az ÁVH-val, ez viszont azonnal Farkas Vladimirt és Mihályt juttatta az emberek eszébe, s ezzel minden kecserven át is, [sic!] amivel a terror sújtotta őket) elkezdtek puskát pucolni nekünk, ők maguk vezették az autókat ennivalóért, hordták a sebesülteket s nekünk, velünk együtt szidták Gerőt, vagy később Nagy Imrét, amikor támadtak a szovjet csapatok és végül Kádár Jánost, hasonló okból. Ugyanezt tapasztaltam már a lefogáskor, a Péterfy klinikán, ahol két-három katonatiszttel beszélgetve közös álláspontra jutottunk a forradalom értékelésében, a beavatkozást illetően. Meg kell mondanom, hogy Kádár Jánost óvatosabban bírálták, mint azokat, akik most pillanatnyilag nem játszottak még, vagy már politikai szerepet. De aki ismeri az elmúlt 12 év történetét, az jól tudja, mit jelentett ez: Mindig azt volt szabad szapulni, sőt "kötelezően szabad" volt, akit a kormány megengedett. Úgy volt ez: Most diühödet levezetheted Szakasits Árpádon, most Péter Gáboron, most Farkas Mihályon, most Nagy Imrén, most Rákosi Mátyáson és sorolhatnám vég nélkül ez elkendőzésnek ezt az ostoba láncolatát, a konc-adásnak, a szalámi politikának nevetségesen átlátszó komédiáját, melynek egy volt a célja: a munkásmozgalom helytelen útjának, a sztálinizmusnak, hibáinak, bűneinek leplezése. De a nép köpött erre a hivatalosan engedélyezett bírálati jogra, ő mindig azt bírálta, akit kellett. Zenghetett a fülébe száz rádió, kitüntethették nyolcvan kormánykitüntetéssel, ő mégis tudta, hol van a hazugság, hol van az ellenség. Hiába volt a magyar közmondás, a "jó bornak nem kell cégér" átalakítása "jó bornak is kell cé-

gér"-ré, a magyar ember nevetett ezen és azt mondta: "Na, persze, hogy a budafoki palackozottnak kell, de a valódi szentgyörgyhegyinek csak a tanító úrnál, aki felhívítja, s hogy észre ne vehessék, cukorral növeli a maligandfokot".

És ezt a hiábavaló Don Quijote harcát a sztálinizmusnak és magyarországi képviselőinek – hogy elhitessék, hogy csak apró hibák vannak itt (de ugyanakkor vélt ellenségek ellen inkvizitori módszerekkel folytattak harcot) – az egész nép egyformán nevetségesnek találta, elítélte s ezzel egyidejűleg hangtalan nemzeti egységbe tömörült ellenük. Ott követtünk el végtelenül nagy hibát, hogy nem szabadítottuk fel idejében ezt a hangtalan ellenállást, s már 23-án teljes egységben támadtunk volna a sztálinizmus ellen. Nem tehetjük ezt, s mivel az ellenállás nagyon erős volt 23-a után, egy csomó volt ellenség ellen harcoltunk magunk is. Pl. szinte egységes bizalmatlansággal viseltettünk a Belügy munkatársai iránt. Sok helyen a rendőrség iránt is. Holott kitűnt már november 1-jén, 2-án, 3-án, hogy teljes egységfront alakítható ki a rendőrség (kivéve néhány szektáns tisztet, megzavart fejű kispolgárt), a Belügy (kivéve a sztálinizmus beépített embereit, bársonyszékeseket, új urakat, bürokratákat) és a nép között. Világossá vált akkor, hogy a forradalom fegyveres erőt belső ellenforradalom által le nem győzhető, mert a rendőrség és belső védelem népi tömegei a fegyveres forradalom részei, az október 23-i célokért küzdenek és a forradalmi utat és nem a megalkuvás útját helyeslik. Ez még nyilvánvalóbb lett előttem november 16-án a főkapitányságon, ahol öröktől a nyomozókig egyenrangú felekként, sőt nemzeti hőökként bántak velünk. (Kivéve a tolvajokkal, akiket viszont közösen szűrtünk ki magunk közül).

Ez volt a mi második nagy bűnünk a forradalom előtt és a forradalom alatt. Ebből származhattak olyan tragikus esetek, mint a rendőrök meggyilkolása, belügyi munkatársak elhurcolása, listázások stb. Itt igyeckztünk ellenállni az általános hangulatnak – így történhetett, hogy 40 sorozott ÁVH-s sorkatona harcolt velünk. De a tisztekkel szemben magam is bizalmatlan voltam, mert "magasabb rang – több kötöttség", féltem, hogy kétkülcös politikát fognak folytatni, mint a katonáknál Solymosi vagy Maléter.⁷⁷

A harmadik nagy hiba a párthoz fűződő kapcsolat elsőkélyesítése volt s beletörődés abba, hogy Kádár János feloszlassa a pártot.⁷⁸

Hogy láttam ezt a gyakorlatban?

Mivel a pártvezetésben annak ellenére, hogy a hibák és a bűnök már a KV és a KB⁷⁹ minden tagja előtt nyilvánvalókká lettek, változás lényegében nem történt. [sic!] Olyan kitartással ragaszkodott ott mindenki bársonyszé-

77 Maléter Pált és Solymosi Jánost Angyal csak igen felszínesen ismerte.

78 Ez az Angyal vallomásaiban többször visszatérő motívum nem felel meg a valóságnak. Valójában az MDP magától bomlott fel. Formális megszüntetéséről és az MSZMP létrehozásáról testület határozott, nem egyedül Kádár döntött.

79 Helyesen: PB.

kéhez és autójához, a külön boltokhoz és a kiváltságokhoz, hogy minden alkalommal, a legnagyobb bűnök elismerése közben is, megbocsátottak egymásnak a vezetők, s a KB és a KV így "megtisztulva", mint egy keljfeljancsi újra és újra "megújult" s vitte tovább az ország ügyeit a nép legnagyobb dühére, a párttagság legnagyobb felháborodására. Minden ilyen "megújulást" tiltakozások tömege követett, írásban is a KV-hoz és a K[E]B-hez és a PB-hez, de ezekre rá se hederítettek, nyugodtan hozták a "helyeslő" leveleket a Szabad Népből és az Esti Budapestból, ahol Horváth Márton és Bíró⁸⁰ mindig gondoskodtak arról, hogy helyet kapjanak. Már neveket is ismerem, akik hivatalosan, minden esetben hozzászóltak, és "helyeselték". Csak nevetni tudtam, vagy dühöngeni szemérmetlen paprikajancsiságukon ezeknek a jellemteien "jóakaróknak". Soha nem fogom elfelejteni Balogh Lajos nevét, párttitkár a Gheorghiu-Dej Hajógyárban, aki két ízben is gyalázta Déry Tibort, a Petőfi Kör, a Rákosi-ellenes pártmegmozdulásokat. Alávaló volt az a stílus, ahogy hazánkban ennek a nagy művészéről, a kommunizmus töretlen harcosáról beszélt. Sok-sok évnek kell eltelnie az általános megbékélés szellemében, amíg ezek az emberek, akiket megnyomorított lelkükben a Rákosi-rezsím, újra egész emberként tudnak járni közöttünk s visszanyerik önbecsülésüket.

Mondom: hiába próbálkozott a párt tagsága, hogy észhez térítse központi pártapparátusát, ez nem sikerült. S itt remekül rá tudunk mutatni arra (tevékenysége jellegéből), hogy mivé is vált a párt vezetősége, az állami vezetés, maguk a vezetők. Hogy miféle emberekké váltak ezek, milyen osztály vagy réteg voltak, vagy kivé lettek.

Ez a Központi Vezetőség a párt szervezeti szabályzata értelmében meghatározott ideig, egyik kongresszustól a másikig stabil volt. Tagjai és póttagjai nem változtak, nem változhattak. Csak belőlük kerülhetett ki a Politikai Bizottság. Úgy a bűnöket elkövetők, mint szavazó tagok is részt vettek az újjáalakult PB megválasztásában és csak természetes, hogy azokat jelölték, vagy azokra szavaztak, akik megvédték őket a bűnökért való felelősségrevonástól. Nyilvánvaló, hogy Rákosi Mátyás Molnár Eriket, aki Farkas Mihályt azonnal bíróság elé akarta állítani még a júniusi KV-üléskor,⁸¹ leszavaztatta, mert akkor Farkas az ő "kis ügyeit" is feltárta volna. Nyilvánvaló, hogy lemondásakor hátrvédnek, szabad útját, magyarán: életét biztosítandó, hátrahagyta és megválasztatta Gerőt.⁸² Nem vitás, hogy ennek a láncolatnak végtelen bonyolítákon [sic!] az emberi gyávaság és a Szovjetunióban a sztálinizmus még hatalommal rendelkező híveinek apró cselfogásai, kapcsolatai, nyomása is érvényesült. Ezek igyekeztek bizonyítani a

80 Bíró László volt az Esti Budapest főszerkesztője.

81 Ez a KV-ülés 1956. július 18–21-én volt.

82 Angyal leírása tükrözi az akkori közvélekedést. Gerőt nem Rákosi választotta meg, hanem a szovjet pártvezetők juttatták az első számú vezető pozícióba.

Szovjetunió vezetőinek azt, hogy szocializmus Magyarországon Rákosi nélkül lehetetlen. Ezt a próbálkozást, ezt a bizonyítást ellensúlyozni igen nehéz volt, igen nehéz lehetett. Hiszen Moszkvában mindenki, vagy legalábbis a többség Rákosi által beültetett, a családba, vagy a klikkbe tartozó helyzetmagyarázók szájából kapta az értesüléseket Magyarországról. Ezeknek pozícióját pedig Rákosi adta, azt hitték, csak Rákosi biztosítja nekik. Ezért azt mondták, ha hazugság volt is, amit Rákosiék diktáltak. (Ha ezek a tudósítók a marxizmus–leninizmust nem szajkózták volna, állásukat, amit a nép hatalma biztosított és nem Rákosi, Rákosi ellenében is megvédték volna. Azonban ezek az emberek is lelketlen bürokratákká nyomorodtak abban a légkörben, amit a sztálinizmus és fullajtárjainak szele a nemzetközi munkásmozgalomban kialakított.) Hogy Magyarországon a szocializmus hogyan lehetséges és hogyan nem, arra csattanós választ kaptak a szovjet elvtársak: a szocializmus Magyarországon csak Rákosi nélkül elképzelhető, ezt a választ kapták a forradalomtól.

Nos tehát, míg ez a kíméletlen egy helyben topogás folyt a párt legfelsőbb vezetésében, addig egészen más folyt az alsó pártszervekben és a párttagok lelkében, fejében. Azzal a harccal együtt, amit a XX. kongresszus óta világméreteken folytattak a marxizmus elkispolgárosítása, megkövesítése, bibliaósítása ellen, a magyar szellemi élet is harcba indult ennek magyarországi formái ellen. Tudósok, írók, költők, politikusok, munkások, újságírók spontán, sokszor túllőve is a célon, de ütve egyet a dögön, ami még büzével fertőzött, utolsó rúgásai igen erőteljesnek mutatták – szervezetenül irtották maradványait a termelésben és a tudatban. S míg a Központi Vezetőség, a Politikai Bizottság az "építő bíráló" elferdített jelszavával lokalizálni, csendesíteni igyekezett, gátolta ezt az egészséges folyamatot – a párt a valóságos életben kettévált. Egyik oldalon volt a Központi Vezetőség, mint fejlődést gátló vízfej, mely ragaszkodva ahhoz az alapszabályhoz, hogy a kongresszusig vezetnie kell a pártot, mert szabály az szabály, ha az életben már meghaladott is – másik oldalon a párttagság többsége, akik már mertek marxisták lenni és önállóan gondolkodni. A párttagságnak ehhez a részéhez csatlakozott be az ifjúság, a Petőfi Kör, a körülötte csoportosuló pártonkívüli kommunisták és ifjúmunkások, akik már be sem juthattak a kommunisták pártjába, mert a tagfelvétel lényegében évek óta szünetelt (nézzük csak meg a statisztikákat!!), de be se akartak lépni addig, amíg gyilkosokkal kell egy pártban lenniük. Így fejlődött ki az MDP mellett, annak vezetésével szembenálló forradalmi és szocialista kollektíva, mely a szocializmusért, a párt megújulásáért harcolt, foglalta el az utcát és fogott fegyvert a nemzeti függetlenség jelszava alatt: a szocializmusért.

A fegyver ezek kezében volt, a harc leghaladóbb jelszavait ők adták ki, s ők harcoltak és harcolnak érte legkövetkezetesebben. Mivel a sajátos helyzetben ezek a fiatalok kint rekedtek a párton (de nevelésükben, életkörüli-

ménycikben és gondolkodásukban is a szocializmus gyermekei), s elsősorban a párt vezetői fékeztek a haladást, valamint a 12 év alatt a pártvezetők, a sajtó, az irodalom propagandájából beléjük rögződött, hogy Rákosi = a párt, sőt bűnös torzításból még ez is: Rákosi = szocializmus, Rákosi = apánk, Rákosi = minden magyar kommunista vezére stb., sajtóságosan és szükségszerűen ezek a fiatalok elenyésző kisebbségükben együttesen a pártvezetéssel a pártot is, a párttal együtt a szocializmust is, a párttagokat is támadták. Méghozzá milyen álláspontról: plebejus, népi-nemzeti és proletár álláspontról. Hogy ez így történt, annak okát az elmúlt 12 esztendő itt nem is érintett (a későbbiekben) gazdasági-társadalmi gyökereihez lenyúlva fogjuk fellelni.

A valóságban tehát az játszódott le, hogy a szocialista forradalom eszméivel harcoló ifjúság és munkásság a párt egészét is megtámadta, amikor vezetőit támadta meg, mivel a párt és annak vezetése bűnös módon, eszmei szaltó mortálék segítségével azonosítva lett az egyszerű ember szemében a párt tömegeivel. Ehhez a helytelen értékeléshez járult még zavaró elemként az MDP-t feloszlató nyilatkozat, ami teljessé tette a zűrzavart. Hivatalos, pártközpont jelentette ki, hogy ez a párt nem párt többé, mert vezetői nem vezetők többé. Bűnös rövidlátás! A munkásosztály pártját nem a vezetők teszik elsősorban, hanem a párttagok tömege. Ezek nem voltak azonosíthatók egymással. Fel kellett volna oszlatni, azaz hivatalosan kimondani azt a tényt, ami a valóságban történt – a párt központi vezetőségét és politikai bizottságát. De miért a pártot oszlatta fel Kádár János? Egyszerűen azért, mert ugyanabba a hibába esett bele, ami ellen harcolt, ti.: a pártvezetést a párttal azonosította. (Pedig milyen jól tudják "marxistáink", hogy pl. a "szocialista tömegek" nem azonosak Léon Blummal stb., stb.) Mit ért el ezzel? Maga ellen fordította a párttagok egy részét, illetve a tömegeket fordította a volt párttagok ellen. (Persze most nagy a baj, mert a párttagokat kirekesztik a forradalmi tanácsokból! Mire vezet a likvidáció?)

Mi, akik fegyveresen is végigküzdöttük a forradalmat, részben helyt adtunk ennek az azonosításnak, tartózkodtunk a magasabb pártfunkcionáriusoktól, tartottunk tőlük s csak azokkal működtünk együtt, csak azokkal a párttagokkal, akik közöttünk voltak, velünk együtt harcoltak és vezettek s akik teljesen azonosították magukat velünk. A többi párttagokkal szemben passzivitást tanúsítottunk, megvédtük ugyan őket az ellenforradalmi, vagy provokatív támadásoktól, de nem fogtunk össze velük erősebben, élvitáris módon, mint a lakosság többi részével. Bűnösök vagyunk abban, hogy a párt felosztatását nem akadályoztuk meg. Hogy ez mire vezetett, arra itt hozok egy példát: November 2-án odajön hozzám Bécsi Edit,⁸³ velem egykorú, nagyon rendes, nagyon csúnya, nagyon szegény kislány. Régi ismerősöm,

83 A levéltári források szerint Bieler Edit.

akínek élete sorsát, nyomorúságát igen jól ismerem. Apja foltozósabó a Mátyás tér mellett, egy kis mellékutcában. Még üzlete sincs, csak otthon a háznál dolgozik. A lakás egyszobás. Bejárat a konyhán át van a szobába, mely alkovszerűen a konyhából nyílik. Beteg édesanyja, négy vagy öt élő gyerek. Szegényes bútorok, zsúfoltság. A gyerekek babot ültettek ládikába, az a virág az ablakban. Kommunista az egész család és nagyon tisztességes. Olyanféle emberek, akik minden fillért duplán verejtékeznek, mert még otthon a pihenés sincs biztosítva, s reggel fáradtabban kelnek az ágyból, amikor ketten-hárman aludtak, mint ahogy este lefeküdtek. Edit próbálkozott sok mindennel. Előbb színésznő akart lenni, de egy 16 éves lány, aki [a] Peer Gyntben nem Solvejget, hanem Ase anyót játssza, a Csongor és Tündében pedig Mirigyet, az sokat nem remélhet a színpad világtól, bármilyen tehetséges is egy korszakban, ahol rokonságok és a telt combok teszik a mértéket az érvényesülésben. A modern világ erkölcei igen jól mérhető a deszkákon, a színház kulisszáinak mocskán. A mi világunkba is eljuttatta áporodott és erkölcstelen büzet a pöffeszkedő úrhatnamság, a kucseraság a színházban is. Itt Bécsi Editnek, aki világszűlő volt életben is, édeskevéskeresnivalója volt. Hegesztő lett, majd gépközlelő, végül amikor 1953-ban az új gazdaságpolitika az utcára lökte, irodakukac. Statisztikákat gyártott a Ceglédi úton, a TEFU-nál. Gépkocsiszámokat írt kis kockákból nagy kockákba s közben azt álmodta, hogy Oféliát játsszik a Nemzeti Színház színpadán. Tiszta volt és pedáns. Halálosan szerelmes egy iszákos színészbe, aki rá se nézett, majd pedig odaesett egy tisztviselő karjaiba, aki egyetlenül dédelgette ezt a két lábon járó szívet és semmit sem tudott kezdeni vele. Végül a sok téblábolásban terhes lett a lány – akkor meg megijedt – s gyorsan elrakatták a gyereket, Edit legkeservesebb bánatára. Ennek a rakás szerencsétlenségnek, ennek a férfinak csúfolt lekvárostésztának, aki foglalkozására nézve technológus volt, tagsági – párttagsági – könyv volt a zsebében. Ez az ember azért vitte orvoshoz a lányt, hogy nehogy a pártban megtudják, hogy házasság előtt viszonyt folytattak. Hát ide süllyesztette a pártot az az ideológia, mely a marxizmus leple alatt a legkispolgáribb vaskalaposságot és képmutatást csempészte a forradalmi elmélet helyébe! Ide süllyesztette és a kötelező szüléssel, az internálással, az önkényeskedéssel végül is a fasizmusba rántotta volna, ha nem jön a forradalom. – Bécsi Edit október 23. előtt néhány nappal jött ki a kórházból. Ez az ember, miután gondolta, hogy minden rendeződik, béke lesz, november 1-jén bement a munkahelyére. S mit látott? Egy listát, amin több más kommunista párttaggal együtt az ő neve is szerepelt – mint akinek állása megszűnt, mert kommunista. Eljött hozzáam panaszra a Tüzoltó utcába. Mondja az esetet. Mondom én, hogy marhák, akik ezt csinálták és semmi közük a forradalomhoz. Zavarosban halászni kívánó akarnokok. Majd elmegyünk oda és elrendezzük a dolgot. Közbejött a második támadás.

No, hogy ez történt, abban az előbb vázolt körülmények folytán a 12 év, a forradalmi kormányok, a forradalmárok és Kádár János pártfelosztató tevékenysége egyaránt bűnös. A következményeket: atrocitások, gyilkosságok, ellenforradalmi kollektívák kialakulása egycs helyeken, listázások stb. viselni kellett és viselni kell. De a forradalom a legjobb tanítómester: jövőt épít a hibák feltárásával is, a bűnök okozati összefüggésének feltárásával is.

A bizalmatlanság, a passzív ellenállás, a gyávaság és a párt egységének felbontása, eszméinek és gyakorlati tevékenységének kettőssége, az az elidegenítési folyamat, mely a munkásosztályt, a parasztságot, az egész népet végül is szembefordította a pártvezetessel és a párt gyakorlati munkájával, magyarázatát abban a sajátos fejlődésben találjuk, ami az országban 1945 óta lefolyt a szocializmusban a szocializmusnak ellentmondó termelési viszonyokat hozott létre, honosított meg és kívánt meggyökereztetni. Azonban nincsen olyan elmélet és nincsen olyan eszköz, mely a termelőerők fejlődésének ellenére, az érintkezési formákat sutba dobva, vagy figyelmen kívül hagyva olyan társadalmi rendet tudna megvalósítani tartósan, ami ellentétben áll az osztály érdekeivel, mely a termelőerők, tehát a hatalom birtokában van. Lehet ez az osztály földbirtokos osztály, lehet burzsoázia, vagy éppen proletariátus, mint a mi esetünkben.

Hogyan is állt ez a dolog Magyarországon? 1952. július 5. és 12. között Déry Tibor Kisújszálláson járt s útinaplójában (Megjelent 1954. Sz. K. "Házáról-emberekről" címmel) a következőket rögzítette: "1945-ben a föld az övék [a parasztoké] lett s most pusztán azért, mert közösen kell gazdálkodniuk rajta, az az érzésük, hogy elvették tőlük. A bizonytalanságot a jövőtől való félelem tovább növeli ezekben. S jönnek hosszú sorban a félelemszülte rémhírek, sarkukban a rágalom torzszülöttei még rémcsebb pofázattal, nyúlászajjal, s farkastorokkal, óriási fenyegető mutatoujjakkal."⁸⁴ Hallatlanul frappáns Dérynek ez az ábrázolása és nagyszerűen, költői formában állítja elének egyrészt a Rákosi-rezsím értetlenségét a parasztság problémái előtt, másrészt a kommunista értelmiség "felháborodását" az "örök konzervatív" parasztság és passzivitása, sőt "ellenséges viszonya" miatt, amit a szocializmus iránt táplál.

Ha Déry Tibor mélyebbre nézett volna akkor, amikor meglátta, hogy a parasztnak "az az érzése", hogy elvették tőle, amit kapott, akkor ennek valóságát is, nemcsak a parasztkban meglévő illúzióját lelte volna meg Déry elvtárs. (Azóta talán meglátta ezt is!)

Mert mi is történt azzal a földdel, amit 1945-ben földosztás formájában megkapott a parasztság – államosításról 1919 és a sajátos magyar viszonyok miatt szó sem lehetett, s ezt Nagy Imre igen helyesen ismerte fel 1945-

84 Szó szerinti, pontos idézet, a zárójelbe tett szót Angyal iktatta be.

ben Debrecenben – , kié is lett az a föld, ami alkotmányban biztosítottan a parasztságé volt?

“Ha az élvezet és a munka, a termelés és a fogyasztás más más egyéneknek jut” – tanítja Marx – egyszerűen szólva: ha nem azé a föld, aki megműveli és nem azé a termék, aki előállítja, akkor kizsákmányolás van, bármilyen jelző alatt történik is az.

Így volt ez a mi parasztságunk esetében is. Míg a földesúri, kapitalista kizsákmányolás alól felszabadult s hallatlan energiáival hozzákezdett új, szabad és szocialista jövőjének építéséhez, megalakította az első közös gazdálkodáson alapuló termelőcsoportokat gépekkel, trágyázással, modern technikával növelve a terméshozamot, a termelékenységet, tehát az új tulajdonformának, a termelőerők, a föld szocialista tulajdonának megfelelően új termelési módot vezetett be folyamatosan, a termelőerők öntörvényű növekedése szerint, a mezőgazdaságba, addig a termelőerők szocialista tulajdonával ellentétes elosztási rendszert: a beszolgáltatást kényszerítette a parasztságra (a marxizmus eltorzításával) a munkásosztály érdekeire hivatkozva a párt és az államhatalom. A beszolgáltatási rendszer vált lassan alapjává az egész mezőgazdasági termelésnek. Ennek az elvnek nevében kényszerítették a parasztságot arra, hogy azt termeljen, ami az ő földjén esetleg még meg se terem, vagy rosszabb eredménnyel jár, mintha ott a talajnak megfelelőt vet. Ezzel a földek átlaghozamát, termelékenységét országosan központi parancsra csökkentették. A beszolgáltatási rendszer biztosításának része volt az erőszakos kollektivizálás. A kollektív gazdaság volt a biztosíték a paraszti szolgáltatások teljesítésére. S mivel itt a szocializmus eszmei hirdetése eltakarta a kollektivizálás sztálinista módszerének igazi okát, a munka hozamának egyszerűbb, állami “begyűjtését” – a munkásosztály előtt ezzel lehetett takarózni. Miből élne a falusi munkás, ha nem lenne beszolgáltatás? – sikoltoztak okoskodó vezetőink, hazug pásztoraink, kezdve Rákositól egészen Hegedűsig. Valamit azonban elfelejtettek. Azt, hogy “a város és falu ellentétének megszüntetése a közösség egyik első feltétele, olyan feltétel, amely megint egész sereg újabb anyagi előfeltételtől függ, mégpedig olyanoktól, amelyeket pusztán az akarat nem teljesíthet, mint azt mindenki első pillantásra látja.” (Marx: Feuerbach kritika).⁸⁵ Ezt az ellentétet a beszolgáltatási politika nem megszüntette, hanem kiélezte. De kiélezte egyúttal az ellentétet e miatt a parasztpolitika miatt a városi lakosság és a pártvezetés, illetve államvezetés között is, mert a magyar városi rokon, történelmi, gazdasági kapcsolatok szoros láncával volt a parasztsághoz kötve s a parasztság sebei dupla sebek voltak a munkásosztály testén már csak azért is, mert az ő nevében ejtették a parasztságon. Hogy milyen hazug volt ez a “beszolgáltatási elmélet”, azt a gyakorlat remekül bizonyította a forra-

85 Az idézőjelbe tett szöveg nem pontosan szó szerinti idézet.

dalomban, amikor minden állami rendelkezés nélkül a parasztság táplálta [a] harcok alatt a forradalmi munkásosztályt és az egész városi lakosságot. Mint minden hazugság, úgy ez is a gyakorlat göröngyös útján bukott meg. Nem volt előkészítve arra, hogy a szocializmus nem a balatoni műúton gördül, hanem az ország elhanyagolt bekötőútjait is be kell járnia, nem beszélve a forradalom útjáról, ahol ágyúk és halottak, romok és barikádok akadályait kell leküzdenie. Erre ez az elméletecske nem volt felkészülve, szülőinek bukásával ő is por és hamu lett.

A beszolgáltatás rendszerének a termelőerőkre gyakorolt befolyása azonban még csak azután kezdődött, hogy a munka gyümölcsét elsajátította, azaz ellentéteket teremtett a "termelőerők és az érintkezési formák között". Megbénította, megakadályozta a termelés növekedését, gátjává lett termelőerők fejlődésének.

Nézzük ezt meg két példán, Petróczy József simontornyai paraszt és a Versegi Törekvés tsz példáján. Petróczy József szegényparaszt család gyereke. Öten vagy hatan vannak testvérek, pontosan már nem emlékszem. A Jóska gyerek hazajön a háború után. Kap földet. Nagy erővel nekilát – két gyereke van, feleségét golyó ölte meg a háborúban, hogy új életet kezdjen. Szépen is halad, de egyedül igen nehéz. Szövetkezetet alakítanak. Nagyon jól megy a dolog. Elmegyen iskolába. Ott feleségül vesz egy gebei (Szabolcs megyei) koldusszegény lányt. Visszamegy Tornyára. De valami miatt a dolgok kezdenek rosszra fordulni. Kapnak gépeket is, bankhitelt is, de mégsem megy úgy a dolog, ahogy elképzelték, ha látástól vakulásig dolgoznak is. A hitelt nyögni kell, a beszolgáltatással meg van kötve a kezük, többjük nemigen lesz, mint amivel indultak, sőt lerongyolódnak családotól. (A milliomos csoportok csak erősítik a szabályt! Gondoljunk a farmerekre, Dániára stb.) Nem látja, hogy a beszolgáltatás a nyűge, a termelésben való részesedés formája az alapvető baj. Otthagyjá a földjét szüleire és az iparba megyen dolgozni. Az öregek természetesen nem tudnak olyan aktivitással, olyan erővel dolgozni, mint az ifjúság. A termelőerők, mely föld, gépek és ember a mezőgazdaságban, csökkennek. Munkaerőhiányból parlag földek keletkeznek, elsatnyulnak a szőlőtermelések (Toka j, Badacsony stb.), csökken a megművelt föld területe is. Amivel a parasztnak lényegében csak a "fejadagja" marad, elveszti munkakedvét, csak annyit dolgozik, hogy az a "fejadag" biztosítva legyen. Nem trágyázza a földet, nem töri magát, mint régen, a föld után, sőt igyekszik megszabadulni tőle. S az ipar hiába küldi az új gépeket, azok kihasználását nem [...]

BM Történeti Irattár V-143660/1. Angyal István vizsgálati jegyzőkönyvei között. Géppel írott másolat.

Közli: Eörsi László